

© Фондація "Відкрите суспільство"

Я — СПОСТЕРІГАЧ

**Інформаційні матеріали
для підготовки
офіційних спостерігачів**

Київ — 2006

Посібник видано за сприяння Фонду Чарльза Стюарта Мотта (Charles Stewart Mott Foundation) відповідно до угоди № 2005-00304

Посібник "Я — спостерігач" — це інформаційні матеріали, підготовлені у рамках проекту "Прозорий Вибір-2006".

Посібник "Я — спостерігач" розроблений експертами Фондації "Відкрите суспільство" для надання необхідної інформації тим представникам політичних партій та блоків партій, які планують брати участь у виборчому процесі як офіційні спостерігачі. У посібнику розглядаються як законодавчі основи діяльності спостерігачів, так і суто практичні поради, методологія проведення спостереження за виборами з урахуванням міжнародного досвіду і, зокрема, з урахуванням досвіду роботи незалежних міжнародних спостерігачів.

Видання підготовлене до друку Фондацією "Відкрите суспільство"

01024, Київ, а/с 124
info@osf.kiev.ua
www.deputat.org.ua

Редактор *Леся Шевченко*
Автори-упорядники: *Антоніна Черевко, Андрій Прокопенко*
Коректор *Інна Борик*
Дизайн та верстка *Олександра Борисова*
Фото *Дмитро Красник*

© 2006, Фондація "Відкрите суспільство"
У разі передруку посилання на видання обов'язкове

ЗМІСТ

ВСТУП	5
1. УКРАЇНСЬКІ ЗАКОНОДАВЧІ СТАНДАРТИ	6
1.1. Важливість застосування національних стандартів	
1.2. Статус та повноваження офіційних спостерігачів	
1.3. Застереження для офіційних спостерігачів	
1.4. Офіційна реєстрація та посвідчення офіційного спостерігача	
2. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ	14
2.1. Важливість застосування міжнародних стандартів	
2.2. Кодекс поведінки спостерігача	
2.3. Спостереження за голосуванням і підрахунком голосів	
2.4. Конфліктні ситуації та випадки насильства під час виборчого процесу	
2.5. Паралельний підрахунок голосів та встановлення результатів виборів	
2.6. Звітні форми спостерігачів	
3. ОСНОВНІ ПРАКТИЧНІ ЕТАПИ ПРОЦЕСУ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ВИБОРАМИ	28
3.1. Як проходить підготовка до голосування	
3.2. В якому порядку відбувається голосування	
3.3. Як організовується голосування виборців за місцем перебування	
3.4. Як закінчується голосування	
3.5. В якій послідовності проводиться підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці	

4. МОЖЛИВІ ПОРУШЕННЯ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ГОЛОСУВАННЯ ТА ПІДРАХУНКУ ГОЛОСІВ	40
4.1. Деякі можливі порушення в обладнанні приміщення для голосування	
4.2. Деякі можливі порушення в день голосування	
4.3. Деякі можливі порушення під час підрахунку голосів	
5. НЕДІЙСНІСТЬ ВИБОРЧОГО БЮЛЕТЕНЯ ТА НЕДІЙСНІСТЬ ГОЛОСУВАННЯ	44
5.1. Недійсність виборчого бюлетеня	
5.2. Недійсність голосування	
ВИСНОВКИ	46
ДОДАТКИ	48
Скарга	
Акт про порушення виборчого законодавства України	
Звітна форма спостереження за виборами	
Звітна форма спостерігача ODIHR/OSCE	
ДЖЕРЕЛА	57

ВСТУП

Спостереження за виборами та референдумами є важливою складовою у процесі підтримки демократичного розвитку та дотримання прав людини. Вибори є необхідною умовою існування демократії, оскільки вони не тільки забезпечують реалізацію права кожного на участь у державному управлінні, але також впливають на рівень довіри громадськості до обраної влади, тобто на рівень легітимності державної влади. Проте, для того щоб інститут виборів міг виконувати вказані функції, сам процес виборчої кампанії повинен відповідати міжнародним та національним стандартам, бути прозорим, неупередженим та відкритим.

Робота національних та міжнародних спостерігачів може стати суттєвим внеском у забезпечення прозорості та чесності виборів, оскільки навіть просто присутність спостерігачів на виборчих дільницях часто слугує попередженням можливих правопорушень. Більше того, спостереження за національними виборами безпосередньо сприяє захисту та реалізації фундаментальних прав людини, оскільки предметом моніторингу виступають особливості дотримання та реалізації таких прав та основних свобод, як свобода висловлювання та свобода вираження, свобода пересування, право на мирні збори та асоціації. Таким чином, спостереження, організоване на національному рівні, сприятиме вірі суспільства у чесність та відкритість виборчого процесу, а отже — й у результати проведених виборів.

Виписані у Посібнику правові засади і методи проведення спостереження, безумовно, не є вичерпними, вони радше мають слугувати інструментом для розроблення національними спостерігачами своєї власної практики моніторингу.

Цей посібник складено Фондацією "Відкрите суспільство" для надання необхідної інформації тим представникам політичних партій та блоків партій, а також громадських організацій, які планують брати участь у виборчому процесі як спостерігачі. У Посібнику розглядаються як законодавчі основи діяльності спостерігачів, так і суто практичні поради, методологія проведення спостереження з урахуванням міжнародного досвіду і, зокрема, досвіду роботи міжнародних спостерігачів Офісу з Демократичних Інституцій та Прав Людини ОБСЄ.

1. УКРАЇНСЬКІ СТАНДАРТИ

1.1. Важливість застосування національних стандартів

Поряд із міжнародними стандартами проведення виборів, які будуть розглядатись у наступному розділі цього посібника, спостерігачами, безумовно, повинні застосовуватись національні стандарти, закріплені у внутрішньому законодавстві кожної країни. Застосування національних стандартів дозволяє конкретизувати загальні міжнародні норми та врахувати особливості національних правових систем і правових традицій.

Оскільки Конституція має найвищу юридичну силу, все інше законодавство має перевірятись з огляду на відповідність положенням і принципам, викладеним у Конституції. Аналогічно адміністративні накази і розпорядження мають відповідати нормам законодавства. Окрім того, закони та Конституція повинні узгоджуватись із міжнародним правом та міжнародними зобов'язаннями держави.

Таким чином, спостерігачі мають оцінювати проведення виборів, виходячи з міжнародних вимог і стандартів та враховуючи відповідні норми національного права.

1.2. Статус та повноваження офіційних спостерігачів

Згідно зі статтею 74 Закону України "Про вибори народних депутатів України" від 25 березня 2004 року (в редакції Закону України від 07 липня 2005 року) у виборчому процесі можуть брати участь спостерігачі:

- ✓ від партій (блоків) — суб'єктів виборчого процесу;
- ✓ від громадських організацій;
- ✓ від іноземних держав та міжнародних організацій.

Звертаємо Вашу увагу на те, що офіційний спостерігач від партії (блоку) є **самостійним суб'єктом виборчого процесу**, в той час як офіційні спостерігачі від громадських організацій тільки здійснюють спостереження за ходом виборчого процесу, а офіційні спостерігачі від іноземних держав та міжнародних організацій **можуть вести спостереження** за ходом виборчого процесу. Це означає, що офіційний спостерігач від партії (блоку) володіє більшим колом повноважень, ніж офіційні спостерігачі від громадських організацій або від іноземних держав та міжнародних організацій. Окрім того, офіційні спостерігачі від партій (блоків) входять

до переліку суб'єктів виборчого процесу, як це закріплено у пункті 5 частини 1 статті 12 Закону: відповідно, комплекс прав та обов'язків, визначених для суб'єктів виборчого процесу, поширюється і на цих спостерігачів.

Для того щоб чіткіше усвідомити різницю у правовому статусі різних груп спостерігачів, розглянемо детальніше основні права та обов'язки, а також порядок реєстрації національних офіційних спостерігачів: від партій (блоків) та від громадських організацій.

1.2.1. Повноваження офіційного спостерігача від партії (блоку)

Офіційним спостерігачем від партії (блоку) може бути:

- ✓ громадянин України, який має право голосу;
- ✓ який не є членом виборчої комісії.

Права спостерігача від партії (блоку) визначені у частині 7 статті 75 Закону. Отже, офіційний спостерігач від партії (блоку) має право:

- ✓ перебувати на виборчих дільницях під час голосування;
- ✓ спостерігати з будь-якої відстані за діями членів комісії, у тому числі під час видачі бюлетенів виборцям і підрахунку голосів, не заважаючи членам комісії фізично;
- ✓ робити фото-, кінозйомки, аудіо- та відеозаписи;
- ✓ бути присутнім під час видачі виборчих бюлетенів членам дільничної виборчої комісії для організації голосування виборців за межами приміщення для голосування та під час проведення такого голосування;
- ✓ бути присутнім з дотриманням вимог законодавства на засіданнях дільничних та окружних виборчих комісій (не більше 2 офіційних спостерігачів від однієї партії (блоку) одночасно), у тому числі під час підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці, встановлення підсумків голосування в територіальному виборчому окрузі;
- ✓ звертатися до відповідної виборчої комісії чи до суду з вимогою про усунення порушень виборчого законодавства у разі їх виявлення;
- ✓ складати акт про виявлення порушення законодавства (такий акт підписується офіційним спостерігачем та не менш як двома виборцями, які засвідчують факт порушення, із зазначенням їх прізвищ, імен, по батькові, місця проживання та адреси житла) та подавати його з відповідною скаргою до виборчої комісії чи до суду;
- ✓ вживати необхідних заходів щодо припинення протиправних дій під час голосування та підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці;
- ✓ отримувати копії протоколів про передачу виборчих бюлетенів, про підрахунок голосів і встановлення результатів голосування;
- ✓ супроводжувати транспортування виборчих документів;
- ✓ реалізовувати інші права, передбачені виборчим законодавством України.

Окрім того, згідно з частиною 11 статті 75 Закону офіційний спостерігач має право у будь-який час звернутися до окружної виборчої комісії із заявою про складення своїх повноважень. На підставі такої заяви окружною виборчою комісією ухвалюється рішення про скасування реєстрації офіційного спостерігача, копія якого надається уповноваженій особі партії (блоку) у відповідному окрузі.

Зазначимо, що наведений перелік прав не є вичерпним, тобто законодавством можуть бути передбачені інші "додаткові" права офіційних спостерігачів від партій (блоків).

1.2.2. Повноваження офіційного спостерігача від громадської організації

Офіційним спостерігачем від громадської організації може бути громадянин України, який:

- ✓ має право голосу;
- ✓ не є членом жодної виборчої комісії.

Згідно з частиною 11 статті 76 Закону офіційні спостерігачі від громадських організацій мають право:

- ✓ перебувати на виборчих дільницях під час голосування, спостерігати з будь-якої відстані за діями членів комісії, у тому числі під час видачі бюлетенів виборцям і підрахунку голосів, не заважаючи членам комісії фізично;

- ✓ робити фото-, кінозйомки, аудіо- та відеозаписи не порушуючи при цьому таємниці голосування;
- ✓ бути присутніми під час видачі виборчих бюлетенів членам дільничної виборчої комісії, у тому числі для організації голосування виборців за межами приміщення для голосування, та під час проведення такого голосування;
- ✓ бути присутніми з дотриманням вимог законодавства на засіданнях дільничних та окружної виборчих комісій відповідного територіального виборчого округу, у тому числі під час підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці, встановлення підсумків голосування в територіальному виборчому окрузі;
- ✓ отримати копію протоколу про передачу виборчих бюлетенів, про підрахунок голосів та встановлення результатів голосування.

Окрім того, як це передбачено частиною 16 статті 76 Закону, офіційний спостерігач від громадської організації має право у будь-який час звернутися до окружної виборчої комісії із заявою про складення своїх повноважень. На підставі такої заяви виборча комісія виносить рішення про скасування реєстрації офіційного спостерігача, копія якого надсилається відповідній громадській організації.

Офіційні спостерігачі від партій (блоків) та офіційні спостерігачі від громадських організацій мають право підписувати:

- ✓ протокол про підрахунок голосів на виборчій дільниці;
- ✓ протокол про повторний підрахунок голосів;
- ✓ протокол про підсумки голосування в межах територіального округу;
- ✓ контрольні листи;
- ✓ перший примірник будь-якого акта або протоколу, складеного на засіданні виборчої комісії, на якому був присутній офіційний спостерігач.

1.3. Застереження для офіційних спостерігачів

Під час здійснення своїх повноважень національні спостерігачі повинні дотримуватись норм чинного законодавства, етичних правил, а також зважати на деякі моменти, які ми назвали "застереження" спеціально для того, щоб звернути на них Вашу увагу.

Застереження 1. Виборче законодавство України встановлює, що не може бути офіційним спостерігачем від партії (блоку) або від громадської організації:

- ✓ член виборчої комісії;
- ✓ посадова або службова особа органів виконавчої влади, суду, правоохоронних органів та органів місцевого самоврядування;
- ✓ військовослужбовець;
- ✓ особа, яка проходить альтернативну (невійськову) службу.

Застереження 2. Офіційний спостерігач не має права:

- ✓ безпідставно втручатися в роботу виборчої комісії, чинити дії, що порушують законний хід виборчого процесу або неправомірно заважають членам виборчої комісії здійснювати свої повноваження;
- ✓ заповнювати замість виборця (у тому числі й на його прохання) виборчий бюлетень;
- ✓ бути присутнім під час заповнення виборцем виборчого бюлетеня у кабіні (кімнаті) для таємного голосування.

Застереження 3. Якщо офіційний спостерігач від партії (блоку) не дотримується зазначених у Застереженні 2 обмежень, то відповідна виборча комісія робить йому попередження. У випадку повторного або грубого порушення встановлених вимог виборча комісія може позбавити його права бути присутнім на своєму засіданні. Таке рішення може бути оскаржене офіційним спостерігачем від партії (блоку) до виборчої комісії вищого рівня або до суду.

Якщо офіційний спостерігач від громадської організації грубо або систематично порушує зазначені у Застереженні 2 обмеження, відповідна виборча комісія своїм рішенням може позбавити його права бути присутнім на своєму засіданні. Таке рішення може бути оскаржене офіційним спостерігачем від громадської організації до виборчої комісії вищого рівня або до суду.

Застереження 4. Виборча комісія може винести мотивоване рішення про позбавлення офіційного спостерігача права бути присутнім на засіданні комісії, якщо він протиправно перешкоджає проведенню цього засідання. Таке рішення ухвалюється двома третинами складу відповідної виборчої комісії.

Для того щоб ефективно виконувати свої функції, офіційні спостерігачі повинні пам'ятати про наведені вище застереження та намагатись уникати виникнення подібних ситуацій, щоб не спровокувати негативне ставлення до себе з боку членів виборчих комісій та не викликати настання негативних наслідків.

1.4. Офіційна реєстрація та посвідчення офіційного спостерігача

За загальним правилом повноваження офіційних спостерігачів починаються з дня їх реєстрації відповідною виборчою комісією у порядку, передбаченому Законом, і припиняються після встановлення Центральною виборчою комісією результатів виборів депутатів.

1.4.1. Офіційна реєстрація та посвідчення спостерігача від партії (блоку)

Офіційний спостерігач від партії (блоку) в територіальному виборчому окрузі реєструється окружною виборчою комісією за поданням уповноваженої особи партії (блоку) у відповідному територіальному або загальнодержавному виборчому окрузі.

У поданні про реєстрацію офіційного спостерігача зазначаються:

- ✓ прізвище, ім'я та по батькові офіційного спостерігача;
- ✓ дата народження;
- ✓ громадянство;
- ✓ місце праці та посада;
- ✓ місце проживання та адреса житла, номер телефону.

До подання про реєстрацію мають бути додані заяви про згоду зазначених у поданні осіб бути офіційними спостерігачами від відповідної партії (блоку). Подання про реєстрацію спостерігача від партії (блоку) вноситься до відповідної окружної виборчої комісії не пізніше як за п'ять днів до дня виборів. У свою чергу відповідна окружна виборча комісія не пізніше наступного дня після внесення подання видає офіційним спостерігачам посвідчення за формою, встановленою Центральною виборчою комісією.

Уповноважена особа партії (блоку) має право відкликати офіційного спостерігача від цієї партії (блоку), звернувшись до відповідної окружної виборчої комісії з письмовою заявою про припинення його повноважень, і подати документи для реєстрації офіційним спостерігачем іншої особи у встановленому законом порядку.

1.4.2. Офіційна реєстрація та посвідчення спостерігача від громадської організації

Для того щоб представити своїх офіційних спостерігачів на парламентських виборах, громадська організація повинна: по-перше, отримати дозвіл Центральної виборчої комісії на представлення спостерігачів, а по-друге, зареєструвати своїх спостерігачів у відповідних окружних виборчих комісіях.

За дозволом Центральної виборчої комісії право мати офіційних спостерігачів надається громадським організаціям, що відповідають таким вимогам:

- ✓ до статутної діяльності цих організацій належать питання виборчого процесу та спостереження за ним;
- ✓ ці організації зареєстровані у встановленому законом порядку не менше як за 2 роки до дня виборів.

Громадська організація, яка відповідає зазначеним вимогам, не пізніше ніж за 90 днів до дня виборів може звернутися до Центральної виборчої комісії з клопотанням про дозвіл мати офіційних спостерігачів під час парламентських виборів. До клопотання, підписаного керівником громадської організації та засвідченого печаткою організації, додається:

- ✓ копія статуту громадської організації, засвідчена в нотаріальному порядку;
- ✓ копія свідоцтва про державну реєстрацію громадської організації, засвідчена або органом, що видав оригінал документа, або в нотаріальному порядку.

Центральна виборча комісія протягом 10 днів розглядає клопотання громадської організації і виносить рішення про надання дозволу громадській організації мати офіційних спостерігачів або про відмову в наданні такого дозволу. Підставою для відмови може бути лише порушення громадською організацією вказаних вище законодавчих вимог. Копія рішення про надання дозволу громадській організації мати офіційних спостерігачів або про відмову в наданні такого дозволу видається уповноваженому представникові цієї організації не пізніше ніж на наступний день після дня ухвалення такого рішення. Громадська організація має право оскаржити до суду рішення про відмову у наданні їй дозволу мати офіційних спостерігачів.

Зауваже, що Центральна виборча комісія не пізніше ніж за 70 днів до дня виборів офіційно публікує у газетах "Голос України" та "Урядовий кур'єр" перелік громадських організацій, яким надано дозвіл мати офіційних спостерігачів на виборах.

Офіційний спостерігач від громадської організації реєструється окружною виборчою комісією за поданням громадської організації, яка отримала дозвіл мати офіційних спостерігачів на виборах, за підписом керівника цієї організації, засвідченого печаткою організації.

У поданні про реєстрацію офіційних спостерігачів від громадської організації зазначаються:

- ✓ прізвища, імена та по батькові офіційних спостерігачів,
- ✓ їх громадянство,
- ✓ дата народження,
- ✓ місце проживання та адреса житла,
- ✓ місце праці та посада,
- ✓ номери контактних телефонів.

До подання додаються заяви про згоду цих осіб бути офіційними спостерігачами від певної громадської організації.

Подання про реєстрацію спостерігача від громадської організації вносяться до відповідної окружної виборчої комісії не пізніше як за 5 днів до дня виборів. Відповідна окружна виборча комісія не пізніш як на наступний день після внесення подання видає офіційним спостерігачам посвідчення за формою, встановленою Центральною виборчою комісією.

Громадська організація може відкликати свого офіційного спостерігача, звернувшись із заявою, підписаною її керівником та засвідченою печаткою громадської організації, до відповідної окружної виборчої комісії про припинення його повноважень, і подати документи для реєстрації офіційним спостерігачем від громадської організації іншої особи у встановленому законом порядку.

2. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ

2.1. Важливість застосування міжнародних стандартів

Міжнародні стандарти проведення виборів є рамковими принципами, дотримання яких є зобов'язанням країн, що входять до ОБСЄ. Вони являють собою систему коротко сформульованих стандартів, без застосування яких неможливо уявити демократичних виборів. Використання цих принципів під час моніторингу виборчої кампанії дозволяє, передовсім, оцінити рівень демократичності та прозорості виборчого процесу.

Міжнародні стандарти проведення виборів є доволі загальними нормами, які водночас забезпечують якісну оцінку виборів, насамперед, міжнародними та національними спостерігачами.

Як правило, оцінювання ступеня дотримання міжнародних стандартів не є важким завданням, проте необхідно ясно і чітко розуміти зміст кожного із наведених нижче принципів для того, щоб проводити спостереження з максимальною ефективністю. Необхідно розрізняти загальновизнані й обов'язкові міжнародні стандарти та так звану "добру практику" — сукупність демократичних правил та традицій, які є бажаними, проте не мають обов'язкового характеру. Зазначимо, що переважна частина відповідальності за забезпечення дотримання міжнародних стандартів проведення виборів, прийнятих усіма країнами ОБСЄ, покладається на уряд відповідної держави.

Таким чином, до основних міжнародних стандартів виборчого процесу і виборів належать:

Принцип періодичності полягає у тому, що вибори повинні відбуватись періодично, через визначені на законодавчому рівні проміжки часу. Період часу між кожними наступними виборами не повинен бути необґрунтовано довгим. Сім років за загальними правилами розглядаються як максимальний проміжок часу для виборів на виконавчі посади; п'ять років є максимальним періодом для виборів до нижньої палати парламенту. Жодний зі службовців виконавчої гілки влади не повинен бути обраним довічно.

Принцип дійсності (принцип істинності) природно означає те, що результати виборів мають бути істинним волевиявленням громадян. Окрім того, цей принцип включає в себе право народу змінювати уряд. Принцип істинності виборів може бути порушеним, якщо: на виборах не представлені кандидати від опозиції; в країні запроваджені нерозумні обмеження щодо

створення та функціонування політичних партій або щодо реєстрації кандидатів; не існує надійної перспективи, що виборці зможуть проголосувати за особу, яка не обіймає владних позицій на момент виборів.

Принцип свободи (принцип вільних виборів) полягає у дотриманні усіх прав та основних свобод людини до, протягом і після виборчого процесу. Всі громадяни, політичні партії та кандидати повинні мати вільні можливості щодо реалізації свободи вираження, права на мирні зібрання та свободи пересування. Виборчий процес не повинен проходити в атмосфері страху, залякувань, насилля, загрози покарання; не повинен використовуватись адміністративний ресурс. Медіа повинні мати можливість для вільного висвітлення виборчого процесу; недержавні організації повинні вільно провадити діяльність, пов'язану із виборами. Так, наприклад, національні спостерігачі повинні мати можливість щодо вільного моніторингу голосування та підрахунку голосів; підбиття підсумків голосування повинно бути очевидним і підконтрольним, починаючи з рівня виборчих дільниць і закінчуючи Центральною виборчою комісією.

Принцип справедливості полягає у забезпеченні для всіх кандидатів рівних можливостей, а також у рівності кандидатів перед законом та органами державної влади. Закони не повинні містити дискримінаційних положень і застосовуватись несправедливо. Всі кандидати, які хочуть брати участь у виборах, повинні мати таку можливість. Публічні ресурси повинні використовуватись справедливо. Державні медіа повинні бути абсолютно не заангажованими. Виборча адміністрація повинна діяти неупереджено. Голосування, підрахунок голосів та оголошення результатів виборів повинні бути вільними від обману та фальсифікації. Кандидати, які отримали необхідну кількість голосів, повинні мати можливість розпочати роботу на відповідних посадах. Усі кандидати та виборці повинні мати доступ до шляхів оскарження владних рішень, у тому числі через неупереджений та справедливий судовий процес. Юридична відповідальність повинна бути застосована до осіб, винних у порушеннях виборчого законодавства.

Принцип універсальності та рівності виборчого права означає, що всі громадяни, які досягли відповідного віку, повинні мати можливість реалізувати своє виборче право. Забороняються всі форми та види дискримінації, а також стягнення будь-яких платежів у вигляді сплати за включення до списку виборців. Повинна застосовуватись ефективна та неупереджена система реєстрації виборців та складання списку виборців. Усі виборці, у тому числі інваліди та ув'язнені, повинні мати доступ до виборчих дільниць або інших процедур голосування. Не повинно бути жодних обмежень у допуску до голосування щодо жінок, осіб, які належать до національних меншин, інших особливих соціальних груп. Рівність виборчого права також полягає у тому, що голос кожного повинен мати однакову силу і цінність. У разі проведення виборів на мажоритарній основі кількість населення або кількість виборців у кожному виборчому окрузі повинна бути приблизно однаковою, різниця у 10% може бути визнана порушенням цього принципу.

Принцип таємного голосування полягає у тому, що кожен виборець повинен голосувати особисто, без присутності інших осіб, у спеціальній кабінеті для голосування. Позначення у виборчому бюлетені не повинні бути помітними до того, як виборець кине виборчий бюлетень до скриньки. Виборчий бюлетень не повинен жодним чином ідентифікуватись із конкретною особою. Будь-яке групове голосування, голосування за довіреністю або голосування поза виборчою кабінетою тягне за собою порушення цього принципу.

Принцип відповідальності вимагає, щоб усі обранці, вступаючи на виборну посаду, визнали свою відповідальність перед виборцями.

2.2. Кодекс поведінки спостерігача

ОБСЕ пропонує офіційним міжнародним спостерігачам дотримуватись таких основних етичних стандартів під час здійснення своїх повноважень:

- ✓ Спостерігач повинен зберігати сувору неупередженість під час виконання своїх обов'язків і у жодному випадку не повинен виказувати упередженість або надавати перевагу владі, партіям, кандидатам або ставитись упереджено до будь-яких питань, які виникають у межах виборчого процесу.
- ✓ Спостерігач повинен виконувати свої обов'язки у ненав'язливий спосіб та не повинен втручатись у виборчий процес, у процедури в день виборів або у підрахунок голосів.
- ✓ Спостерігач повинен мати при собі посвідчення, видане відповідним уповноваженим органом державної влади, та представляти себе на вимогу зацікавлених представників державної влади.
- ✓ Спостерігач не повинен мати на собі/при собі символіку, кольори або наклейки, що належать будь-яким партіям або політичним силам.
- ✓ Спостерігач може звертати увагу органів влади на випадки недотримання правил, проте спостерігач ніколи не повинен давати інструкції або вживати заходів, які не відповідають рішенням виборчої влади.
- ✓ Спостерігач повинен робити власні висновки на основі фактів, які є добре документованими, дійсними і такими, що можуть бути перевірені. По тому виборчому пункту, де працював спостерігач, повинна бути належним чином заповнена форма статистичного спостереження.
- ✓ Спостерігач повинен уникати надання пресі або іншим зацікавленим особам будь-яких особистих або передчасних коментарів щодо змісту своїх спостережень.

- ✓ У разі необхідності спостерігач повинен брати участь у брифінгах після завершення виборів.
- ✓ Спостерігач повинен дотримуватись усіх державних законів та правил.

2.3. Спостереження за голосуванням і підрахунком голосів

Для досягнення найкращого результату спостерігачі повинні працювати у групах, що складаються з двох осіб. Така організація спостереження викликана як міркуваннями безпеки, так і тим фактом, що після проведення моніторингу два спостерігачі матимуть можливість звірити результати спостереження. Тим часом, бувають випадки, коли ресурси і ситуація дозволяють представити тільки одного спостерігача на кожну виборчу дільницю.

Спостерігачі повинні бути ретельно підготовленими до своєї роботи. Така підготовка включає проходження відповідного навчання або тренінгів, знання виборчої нормативно-правової бази, а також уміння заповнювати форми-звіти, якщо такі документи підготовлені для заповнення тією партією, організацією, яка представляє на вибори своїх спостерігачів. У разі необхідності спостерігачі ознайомлюються і підписують Кодекс поведінки спостерігача, який містить перелік етичних вимог до роботи офіційних спостерігачів.

Якщо спостерігачі прикріплені до однієї виборчої дільниці, вони повинні залишатися на дільниці під час голосування та підрахунку голосів. Якщо створюються так звані "мобільні команди" спостерігачів, які мають відвідати декілька виборчих дільниць, то команда спостерігачів повинна бути присутньою на кожній з визначених виборчих дільниць не менше ніж півгодини. Якість, а не кількість є основою ефективного спостереження.

Після приїзду на виборчу дільницю спостерігач повинен представити свою акредитацію голові дільничної виборчої комісії. Необхідно зробити все можливе, щоб цілі відвідання спостерігачів були правильно зрозумілі офіційними особами. Зазвичай спостерігачі прибувають на виборчу дільницю до офіційного відкриття, щоб побачити процедуру відкриття. Це дозволяє спостерігачам оглянути виборчі скриньки до того, як їх буде опечатано, і переконатись, що виборча дільниця відкривається у встановлений час.

Спостерігачі повинні бути присутніми під час закриття виборчої дільниці для того, щоб переконатись у виконанні всіх належних процедур закриття й потім залишитись для участі в процедурі підрахунку голосів.

Спостерігачі мають утримуватись від надання порад, за винятком випадків, коли їх про це просять місцеві посадові особи. У такій ситуації необхідно бути обережним, щоб не вийти за рамки своєї компетенції.

Спостерігачі повинні фіксувати всі виявлені порушення.

Спостерігачі мають намагатись отримати копію офіційного протоколу щодо результатів голосування, а також супроводжувати виборчу документацію під час її транспортування.

Спостерігачі зобов'язані намагатись дотримуватись правил поведінки, передбачених Кодексом поведінки спостерігача, зміст якого наданий у попередньому розділі.

Спостерігачі повинні дотримуватись норм ввічливості й пам'ятати, що вони є офіційними спостерігачами і несуть відповідальність за процес спостереження. Після прибуття на виборчу дільницю спостерігачі представляють себе усім членам відповідної виборчої комісії та зацікавленим представникам державної влади.

Окрім спілкування з членами виборчої комісії, спостерігачі мають спілкуватись з іншими спостерігачами від партій та кандидатів, міжнародними спостерігачами, виборцями для того, щоб дізнатись їх думку про загальну атмосферу голосування та про будь-які порушення, що мали місце. Звичайно, всі думки повинні розглядатись, якщо їх достовірність може бути доведена або перевірена. Слід пам'ятати, що певні особи можуть бути зацікавленими у навмисному наданні упередженої інформації. Ідеальним рішенням є спілкування з представниками усіх можливих груп інтересів.

Під час проведення спостереження за голосуванням та підрахунком голосів спостерігачі повинні звертати увагу на такі аспекти:

Виборча дільниця та загальна атмосфера

- ✓ Чи легко знайти виборчу дільницю?
- ✓ Наскільки важко дістатись до виборчої дільниці?
- ✓ Чи спостерігаються ознаки неорганізованості на дільниці, приміром, незвично довгі черги?
- ✓ Чи присутні агітаційні матеріали, будь-які інші ознаки агітаційної кампанії безпосередньо у приміщенні виборчої дільниці або навколо неї?
- ✓ Чи є ознаки/докази залякування, страху, хабарництва, порушень громадського порядку?
- ✓ Чи присутні на виборчій дільниці будь-які не уповноважені на це особи?
- ✓ Чи належним чином виконують свої обов'язки особи, уповноважені охороняти виборчу дільницю, чи належна їх поведінка?
- ✓ Чи присутні на виборчих дільницях міліція, сили безпеки, державні службовці?
- ✓ Чи заохочують виборців будь-яким чином до голосування у певний спосіб?

Члени виборчої комісії

- ✓ Як були обрані та підготовлені члени виборчої комісії для виконання своїх обов'язків?
- ✓ Чи є члени виборчої комісії достатньо підготовленими та ознайомленими із виборчою нормативно-правовою базою?
- ✓ Чи можуть члени виборчої комісії вільно висловлювати власну думку стосовно своїх обов'язків?
- ✓ Чи існують письмові інструкції чи офіційні правила, додані до Закону про вибори?
- ✓ Чи виконують члени виборчої комісії свої обов'язки неупереджено та об'єктивно?
- ✓ Чи всі призначені члени виборчої комісії присутні? Чи перешкоджають кому-небудь з членів виборчої комісії виконувати свої функції?
- ✓ Як розподілено функції у виборчій комісії для забезпечення ефективного та безпечного розподілу бюлетенів та проходження виборцями всіх етапів голосування?

Матеріали та документація

- ✓ Чи наявна достатня кількість виборчої документації, особливо виборчих бюлетенів?
- ✓ Коли було отримано бюлетені та інші матеріали голосування?
- ✓ Скільки виборчих бюлетенів отримала виборча комісія?
- ✓ Чи зберігалась виборча документація, особливо виборчі бюлетені, у безпечних умовах у період між доставкою документації та відкриттям виборчої дільниці?
- ✓ Чи легкими для розуміння та заповнення є виборчі бюлетені?
- ✓ Чи розташовані виборчі скриньки у межах повного спостереження членів виборчої комісії?

Список виборців

- ✓ Яка загальна кількість виборців є у списку виборців і скільки виборців проголосували?
- ✓ Чи мала місце ситуація, коли значна кількість виборців не була включена до списку виборців?
- ✓ Чи не виявилось, що занадто велика кількість прізвищ включена до списку виборців?
- ✓ Чи всі виборці виявились мешканцями відповідної території (округу)?

Процедура голосування

- ✓ Чи забезпечена таємниця голосування?
- ✓ Чи вимагають від виборця пред'явити посвідчення особи перед допуском до голосування?
- ✓ Чи отримали деякі виборці відмову у голосуванні через те, що їх імен не було у списку чи в них не було необхідного посвідчення особи? Як було вирішено подібні проблеми, якщо такі були?
- ✓ Яким чином реєструються виборці: їх прізвища викреслюються зі списку виборців або проставляються штампи? Чи використовуються невідмивні чорнила в разі відсутності списку?
- ✓ Чи є спосіб видачі виборчих бюлетенів виборцям надійним та ефективним?
- ✓ Чи надана можливість тим, хто має право голосу, проголосувати?
- ✓ Чи надана можливість проголосувати особам, які не мають права голосу?
- ✓ Чи містять виборчі бюлетені спеціальну печатку виборчої дільниці або підпис уповноважених членів виборчої комісії?
- ✓ Чи гарантує внутрішнє планування дільниці таємне голосування?
- ✓ Чи мають місце випадки голосування поза спеціальними кабінами для голосування?
- ✓ Чи мають місце випадки "групового", "сімейного" (більше однієї особи у кабіні) голосування?
- ✓ Чи видається виборцям більше виборчих бюлетенів, ніж належить?
- ✓ Чи трапляються випадки повторного голосування?
- ✓ Чи має місце наповнення виборчих скриньок фальшивими бюлетенями?
- ✓ Чи обізнані виборці з процедурою голосування?

- ✓ Чи надана допомога виборцям, які потребують сторонньої допомоги, у належний і припустимий спосіб?
- ✓ Чи мають місце надмірні затримки в адмініструванні процесу голосування?
- ✓ Чи ефективно адмініструють процес голосування члени виборчої комісії?
- ✓ Чи присутні на виборчій дільниці представники партій, довірені особи кандидатів, офіційні спостерігачі для того, щоб проводити спостереження за голосуванням, як це передбачено законодавством?
- ✓ Чи мають місце випадки агресії та залякування з боку представників партій, довірених осіб кандидатів, офіційних спостерігачів?
- ✓ Чи мають місце випадки втручання у виборчий процес або схилення виборців до голосування у певний спосіб з боку представників партій, довірених осіб кандидатів, офіційних спостерігачів?
- ✓ Чи здійснюється тиск на виборців під час виходу з виборчої дільниці?
- ✓ Яке загальне враження від процесу голосування?

Особлива увага повинна приділятися спеціальним процедурам голосування, які полягають у голосуванні поза межами приміщення для голосування (так зване "мобільне голосування"); голосуванні військовослужбовців; осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі та осіб, які знаходяться на стаціонарному лікуванні у спеціальних закладах.

- ✓ Чи достатнім чином на правовому рівні врегульовано використання "мобільної" (пересувної) скриньки для голосування?
- ✓ Якщо використовується додатковий список виборців, який включає виборців, що мають голосувати поза приміщеннями для голосування, то чи не є перелік осіб у цьому списку необґрунтовано великим?
- ✓ Чи була розповсюджена достатня кількість інформаційних матеріалів виборчої кампанії між військовослужбовцями, ув'язненими та особами, які перебувають на стаціонарному лікуванні у спеціальних закладах?
- ✓ Чи організовано спеціальні процедури для виборців, які є військовослужбовцями, ув'язненими або особами, які перебувають на стаціонарному лікуванні у спеціальних закладах?
- ✓ Чи забезпечено таємницю голосування та чи траплялись випадки залякування під час голосування військовослужбовців, ув'язнених або осіб, які перебувають на стаціонарному лікуванні у спеціальних закладах?
- ✓ Чи примушують військовослужбовців голосувати під наглядом свого керівництва?
- ✓ Чи отримували військовослужбовці вказівки з приводу того, яким чином вони мають проголосувати?

Процедура підрахунку голосів

- ✓ Чи є процес підрахунку голосів прозорим?
- ✓ Чи достатньо добре розуміють відповідальні особи процес підрахунку голосів?
- ✓ Скільки часу зайняв підрахунок голосів та внесення результатів до протоколів? Скільки часу витрачається на цей процес на дільницях вищого рівня?
- ✓ Чи допущені офіційні національні та міжнародні спостерігачі, а також довірені особи кандидатів до спостереження за всіма етапами підрахунку голосів?

- ✓ Яким чином співвідноситься кількість виборців, що проголосували, із загальною кількістю заповнених бюлетенів?
- ✓ Чи проводиться підрахунок виборчих бюлетенів належним, надійним та безпечним способом? Яким чином забезпечується зберігання бюлетенів?
- ✓ Підраховані невикористані виборчі бюлетені були: належним чином збережені, анульовані або знищені?
- ✓ Чи були зроблені членами виборчої комісії, іншими особами будь-які нотатки або надписи на виборчих бюлетенях?
- ✓ Чи визнання виборчих бюлетенів недійсними відбувалось належним чином та відповідно до законодавства? Чи були недійсні виборчі бюлетені відокремлені від інших виборчих бюлетенів? Чи існує єдина процедура визначення недійсних бюлетенів?
- ✓ Чи зберігаються для подальшого перегляду недійсні бюлетені?
- ✓ Чи не видається кількість недійсних виборчих бюлетенів необґрунтовано великою?
- ✓ Чи належним чином розглядаються скарги? Чи задовольняються скарги?
- ✓ Чи мали місце випадки втручання у підрахунок голосів з боку представників політичних партій, довірених осіб кандидатів?
- ✓ Чи присутні будь-які неуповноважені та неналежні особи під час підрахунку голосів та яку роль вони відіграють у процесі підрахунку?
- ✓ Як вирішуються скарги та суперечки під час підрахунку голосів?
- ✓ Чи правильно заповнені після підрахунку офіційні форми підрахунку? Чи підписані вони всіма відповідальними особами?
- ✓ Чи були оголошені попередні результати згідно зі встановленим раніше порядком і у публічній формі?

Підбиття підсумків голосування та транспортування виборчої документації

- ✓ Чи були протоколи підсумків голосування складені належним чином та підписані уповноваженими особами?
- ✓ Чи була надана можливість офіційним міжнародним та національним спостерігачам, представникам партій, довіреним особам кандидатів отримати копії протоколів після закінчення підрахунку голосів?
- ✓ Чи були публічно оголошені та оприлюднені результати підрахунку голосів?
- ✓ Чи був процес транспортування протоколів, виборчих бюлетенів та іншої виборчої документації до виборчої комісії вищого рівня прозорим та безпечним?
- ✓ Чи було транспортування протоколів, виборчих бюлетенів та іншої виборчої документації спрямовано безпосередньо до місця знаходження виборчої комісії вищого рівня? Чи мали місце затримки, перенаправлення виборчої документації?

Проблеми та правопорушення, які можуть виникнути під час проведення голосування: заборона голосувати, вимога додаткових посвідчень, неправильне спрямування виборців на іншу виборчу дільницю, голосування усієї сім'ї в одній кабінці, голосування за довіреністю (якщо таке не передбачено законодавством про вибори), повторне голосування, неопечатані виборчі скриньки, матеріали кампанії і пропаганда безпосередньо на виборчій дільниці, присутність на виборчій дільниці представників Збройних сил і служб безпеки (за винятком випадків, передбачених законодавством про вибори), неможливість ідентифікувати особу, неконтрольоване використання переносних виборчих скриньок, відсутність у списках для голосування виборців, наділених правом голосування, відсутність необхідних виборчих матеріалів, затримка в проведенні голосування, тиск на виборців.

Проблеми та правопорушення, які можуть виникнути під час підрахунку голосів: неорганізована процедура підрахунку, підміна виборчої скриньки, довільне анулювання бюлетенів, втрата виборчих бюлетенів або виборчих скриньок, нечесний підрахунок голосів і нечесне представлення результатів, зберігання невикористаних бюлетенів без охорони, несистематизоване регулювання поведінки з недійсними бюлетенями, неадекватна кількість осіб та керівників, які підраховують голоси.

2.4. Конфліктні ситуації та випадки насильства під час виборчого процесу

Демократичні вибори повинні надавати можливість різноманітним політичним силам взяти участь у процесі боротьби за владу без застосування насильства. Проте випадки агресії або насильства під час виборчої кампанії подеколи виникають у різних країнах світу. Причому, відповідальність за владодержання та вирішення конфліктних ситуацій покладається на відповідні авторитетні органи державної влади. Саме ці процеси мають стати об'єктом безпосередньої уваги національних спостерігачів.

Національні спостерігачі можуть також взяти ефективну участь у попередженні конфліктів. Одним зі способів попередження випадків насильства є заохочення і координація різноманітних політичних сил для досягнення між ними угоди щодо правил поведінки під час

виборчого процесу. Незважаючи на те, що подібні правила поведінки не є загальнообов'язковим нормативним документом, щодо дотриманням та виконанням таких правил може бути проведено відповідний моніторинг, а всі виявлені порушення доведені до відома громадськості.

Методологія моніторингу випадків насильства під час виборів схожа на методологію моніторингу виборчих спорів. Національні спостерігачі, які стали свідками випадків насильства під час виборів, мають скласти спеціальну описову форму "критика інциденту правопорушення", яка повинна містити таку інформацію:

- ✓ місце, де стався інцидент застосування насильства, включаючи відповідний виборчий округ та адміністративний регіон;
- ✓ відомості про постраждалих внаслідок правопорушення;
- ✓ відомості про правопорушників (якщо їх особи встановлені/відомі);
- ✓ дату вчинення правопорушення;
- ✓ сутність правопорушення, у тому числі показання свідків та правоохоронних органів;
- ✓ чи проводиться слідство стосовно вчиненого правопорушення?
- ✓ класифікацію правопорушення.

Спостерігачі повинні зберігати неупередженість під час дослідження інформації про випадки насильства, які мали місце, і повинні намагатись зібрати показання широкого кола свідків та представників правоохоронних органів, якщо це буде можливим.

Класифікація правопорушення носить критичний характер щодо аналізу природи та частоти вчинення насильства, пов'язаного із виборчим процесом. Один зі способів такого аналізу є виділення значних та незначних правопорушень. Значні правопорушення можуть включати: вбивство, замах на вбивство, зґвалтування, замах на зґвалтування, тяжкі тілесні ушкодження, повстання, значні порушення громадського спокою, підпал, грабіж, погроза застосування фізичного насильства. Незначні правопорушення можуть включати: залякування, пошкодження власності та підбурювання до вчинення правопорушення. Спостерігачі повинні прискіпливо досліджувати випадки застосування насильства для того, щоб переконатись, що відповідна справа була передана до суду або що до правопорушників були застосовані заходи юридичної відповідальності. Зауважимо, що спостерігачі не повинні особисто втручатись в офіційне розслідування випадків правопорушення.

Надмірне поширення випадків застосування насильства під час виборчого процесу може бути основою для надання спостерігачами дуже негативних висновків стосовно дотримання міжнародних правових стандартів проведення виборів. Зважаючи на такі обставини, усі випадки вчинення правопорушень повинні бути належним чином документовані та перевірені спостерігачами. Більше того, необхідно розрізняти випадки застосування насильства, які становлять кримінальні правопорушення, незаконні дії, що з цим пов'язані, які є результатом виборчої та політичної активності, та такі злочини і правопорушення, які безпосередньо не стосуються виборів.

2.5. Паралельний підрахунок голосів та встановлення результатів виборів

Метою паралельного підрахунку голосів (далі у тексті — ППГ) є забезпечення політичних партій, кандидатів та громадськості достовірною та неупередженою інформацією для досягнення легітимності результатів виборів. Оскільки організація ППГ потребує достатньо багато матеріальних та людських ресурсів та впливає на розгортання мережі спостерігачів по країні, рішення щодо того, чи варто починати паралельний підрахунок, має бути прийнято заздалегідь.

Організація системи отримання результатів голосування з усіх виборчих дільниць може бути привабливою перспективою, проте на практиці такий спосіб дії потребує залучення великої кількості персоналу та комунікаційних систем і може бути дуже складним. У той же час науково розроблена довільна вибірка на певних дільницях може бути доволі точною та, за умови вдалої підготовки, забезпечити національного спостерігача надійною інформацією про загальні результати голосування.

Для визначення розміру та виду вибірки група національних спостерігачів повинна проконсультуватись з компетентним соціологом, статистиком або організацією, яка займається опитуваннями громадян. Досвід показує, що за наявності обмежених демографічних даних та багатоманітності й неоднорідності складу населення доцільно використовувати доволі велику вибірку, у розмірі близько 10% виборчих дільниць від загальної кількості. У протилежній ситуації можна застосовувати меншу вибірку, яка теж дозволить отримати достовірні та точні дані щодо результатів загальнонаціональних виборів. Коли проводиться спостереження за місцевими виборами або за виборами по виборчих округах з використанням мажоритарної системи, то вибірку варто організувати на місцевому рівні або на рівні виборчого округу, оскільки мають бути враховані деякі регіональні нюанси.

Для того щоб підготувати відповідну комп'ютерну програму для обробки отриманих даних та добрати виборчі дільниці, які будуть включені до довільної вибірки, команда ППГ потребуватиме точної інформації про кількість, розташування та розмір електорату по кожній виборчій дільниці. Результати голосування з виборчих дільниць мають бути акуратно відображені спостерігачами у звітних формах. Додатково можна отримати копії офіційних протоколів результатів голосування від членів виборчих комісій.

У деяких випадках доцільно провести перевірку/звітування підготовлених комунікаційних та операційних систем безпосередньо перед ППГ. Така перевірка може забезпечити достовірність методології, продемонструвати спроможність групи спостерігачів надати достовірні результати та не допустити обману і фальсифікації під час проведення виборів. Оскільки час підготовки результатів паралельного підрахунку є дуже важливим, національні спостерігачі повинні наперед визначити, коли результати ППГ мають бути готові та представлені.

2.6. Звітні форми спостерігачів

Попередній досвід виборчих кампаній дозволяє спостерігачам легко визначити ті аспекти, які потребуватимуть найбільшої уваги на наступних виборах. Так, може бути відомо, що у певних регіонах виникають проблеми із "сімейним" голосуванням або що інформаційні матеріали виборчої кампанії та виборча документація не були доставлені на дільницю вчасно.

Для того щоб сформувані такий "виборчий досвід", спостерігачам необхідно після завершення спостереження за голосуванням та підрахунком голосів заповнити спеціально розроблену звітну форму. Звітні форми повинні бути лаконічними, ясними та легкими у використанні. Довгий список "відкритих" питань, які потребують розгорнутої відповіді, буде незручно конвертувати в електронну форму та аналізувати. Перевантаження паперовою інформацією унеможлиблює надання ефективної оцінки результатам спостереження. Тому під час розроблення звітних форм необхідно пам'ятати, що ці форми повинні бути якомога простішими для розуміння. Радимо також організувати тестування звітних форм групою спостерігачів напередодні виборів для того, щоб перевірити, наскільки легко розуміти і заповнювати підготовлені звітні форми.

Звітна форма повинна включати запитання, які передбачають надання короткої відповіді "так" або "ні", а також додаткові запитання, які дозволяють підрахувати кількість порушень, якщо такі виникали. Як вказано у прикладі нижче:

Приклад 1. Кількісні запитання.

Чи бачили Ви яку-небудь особу, що проголосувала більше ніж один раз?

Так

Ні

Якщо так, скільки разів це відбувалося? _____
(тільки у цифрах)

Якщо це можливо, необхідно уникати запитань з відкритим закінченням, як наприклад: "Як члени виборчої комісії поводитись із особами, які не були включені до списку виборців?". Великий обсяг тексту у відповідях буде важко проаналізувати, особливо якщо необхідно обробити сотні звітних форм. Якщо подібні запитання будуть використовуватись, то спостерігачам краще надати примірний перелік можливих відповідей. Як вказано у прикладі нижче:

Приклад 2. Запитання із запропонованими відповідями.

Чому виборча дільниця не була відкрита вчасно?

(Будь ласка, позначте правильну відповідь)

Не була доставлена
виборча документація

Не зібрався необхідний
кворум виборчої комісії

Існувала загроза безпеці
виборчої дільниці

Виборча комісія не мала доступу
до приміщення виборчої дільниці

Інше (будь ласка, опишіть) _____

Третій тип запитань, який може бути корисним, полягає у звертанні до спостерігачів із проханням оцінити певну проблему, вибираючи з переліку відповідей ту, яка максимально відображає ситуацію, що відбулася. Зверніть увагу на приклад, наведений нижче. Використання питань такого типу найкраще застосовувати для повного опису атмосфери на виборчій дільниці. Зауважимо, що при складанні цих запитань необхідно уникати непарної кількості відповідей або прохання оцінити ситуацію за трибальною або п'ятибальною шкалою, оскільки, як показує практика, спостерігачі часто схиляються до обрання середніх варіантів відповідей.

Під час спеціальних тренінгів для спостерігачів необхідно наголосити на тому, що спостерігачі повинні чітко і ясно заповнити форму та віддати її визначеній особі одразу після завершення спостереження за голосуванням та підрахунком голосів.

Приклад 3. Запитання за чотирибальною системою оцінки.

Як Ви можете охарактеризувати процес проведення голосування на цій виборчій дільниці? (Будь ласка, відзначте відповідь, яка найбільше відповідає Вашим враженням)

Без
порушень

З деякими
незначними
порушеннями

З деякими
серйозними
порушеннями

З багатьма
серйозними
порушеннями

Якщо певна група національних спостерігачів є професійною, можуть використовуватись більш складні форми звітів для того, щоб зібрати додаткову інформацію. Так, до прикладу, окремі звітні форми можуть використовуватись для характеристики відкриття виборчої дільниці, спостереження за голосуванням зранку, спостереження за голосуванням увечері та

спостереження за підрахунком голосів. Для застосування подібного підходу необхідно переконатись у наявності ресурсів для перевірки та аналізу більшої кількості звітних форм.

Професійно підготовлена команда повинна якнайшвидше перевести зміст звітних форм в електронний формат та сформувати відповідну базу даних. Для досягнення найкращого результату можна звернутись до спеціальних аналітиків баз даних та статистиків, які допоможуть витягнути якомога більший обсяг інформації при застосуванні коротких і простих запитань у звітних формах.

У деяких випадках організатори спостереження пропонують спостерігачам форми скарг та звернень до відповідних державних органів, які можуть бути заповнені як спостерігачами, так і просто громадянами. Копії скарг, які були подані спостерігачами, мають зберігатись у організаторів спостереження для подальшого моніторингу. Окрім того, спостерігачі можуть надати детальнішу інформацію про серйозні правопорушення під час опитування після закінчення спостереження. Це дозволить зібрати необхідну інформацію щодо типу, частоти та локалізації найбільш значних проблем, які мали місце під час проведення голосування та підрахунку голосів.

Інформація, зібрана під час опитування спостерігачів після завершення спостереження, аналіз скарг та звернень, а також звітні форми спостерігачів повинні бути відображені у попередніх висновках, які в ідеалі мають бути підготовленими протягом 48 годин від дня виборів. Іноді буває неможливо проаналізувати для складання попередніх висновків інформацію з усіх виборчих дільниць. У такому випадку можна зробити докладну вибірку серед деяких виборчих дільниць і включити цю інформацію до попередніх висновків, а ґрунтовний аналіз інформації з усіх виборчих дільниць включити до остаточного звіту.

3. ОСНОВНІ ПРАКТИЧНІ ЕТАПИ ПРОЦЕСУ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ВИБОРАМИ

На засіданнях окружної чи дільничної виборчої комісії, у тому числі під час підрахунку голосів та встановлення результатів голосування, на виборчій дільниці в день виборів у приміщенні, де проводиться голосування, мають право бути присутніми без дозволу чи запрошення відповідної комісії лише такі особи:

1. Члени виборчих комісій вищого рівня.
2. Кандидати у депутати, уповноважені особи партій (блоків), офіційні спостерігачі від партій (блоків) — суб'єктів виборчого процесу (разом не більше двох осіб — кандидатів у депутати, уповноважених осіб чи офіційних спостерігачів — від однієї партії чи блоку).
3. Офіційні спостерігачі від громадських організацій (разом не більше трьох осіб від різних громадських організацій).
4. Офіційні спостерігачі від іноземних держав і міжнародних організацій.
5. Представники засобів масової інформації (не більше двох осіб від одного засобу масової інформації).

Інші особи, крім вже зазначених, можуть бути присутніми на засіданні виборчої комісії тільки з дозволу або на запрошення цієї комісії, про що ухвалюється рішення на засіданні виборчої комісії. Перебування осіб, не зазначених вище, на виборчій дільниці під час проведення голосування, а також на засіданні виборчої комісії під час підрахунку голосів та встановлення результатів голосування, забороняється.

Частини 3 та 4 статті 34 Закону України "Про вибори народних депутатів України" від 25 березня 2004 року (в редакції Закону України від 07 липня 2005 року)

3.1. Як проходить підготовка до голосування

1. Дільнична виборча комісія у день виборів не раніш як за 45 хвилин до початку голосування проводить підготовче засідання. На початку засідання всі присутні оглядають стрічку, якою було опечатано сейф (металеву шафу), де зберігаються виборчі бюлетені.

У разі виявлення пошкодження стрічки, якою було опечатано сейф (металеву шафу), або невідповідності підписів чи печатки на ній голова дільничної виборчої комісії негайно повідомляє про це органи внутрішніх справ України та окружну виборчу комісію.

Після цього голова комісії невідкладно відкриває сейф (металеву шафу) та виймає наявні у ньому виборчі бюлетені.

Члени дільничної виборчої комісії перевіряють виборчі бюлетені, зокрема щодо відповідності номерів округу та виборчої дільниці, наявності відбитка печатки цієї дільничної виборчої комісії, після чого перераховують виборчі бюлетені.

Дільнична виборча комісія складає акт про виявлені ознаки відкриття сейфу (металевої шафи) та (у разі виявлення) про невідповідність кількості виборчих бюлетенів.

Кількість виявлених у сейфі (металевій шафі) виборчих бюлетенів фіксується у протоколі засідання виборчої комісії.

У такому випадку встановлена кількість вважається кількістю виборчих бюлетенів, отриманих дільничною виборчою комісією.

2. Голова дільничної виборчої комісії надає для огляду членам дільничної виборчої комісії, присутнім кандидатам у депутати, уповноваженим особам партій (блоків), офіційним спостерігачам, представникам засобів масової інформації почергово всі наявні на виборчій дільниці виборчі скриньки, оголошуючи номер кожної з них. Після огляду кожної виборчої скриньки вона пломбується або, у разі неможливості, опечатується печаткою дільничної виборчої комісії, після чого до неї опускається контрольний лист.

У контрольному листі зазначаються:

- ✓ номер територіального округу;
- ✓ номер виборчої дільниці;
- ✓ номер виборчої скриньки;
- ✓ час вкидання контрольного листа до виборчої скриньки;
- ✓ підписи присутніх членів дільничної виборчої комісії та, за бажанням, кандидатів у депутати, уповноважених осіб партій (блоків), офіційних спостерігачів.

Підписи скріплюються печаткою виборчої комісії.

3. Після викидання контрольного листа до виборчої скриньки голова виборчої комісії надає для огляду наступну виборчу скриньку і проводить з нею ту саму процедуру.

4. Після пломбування або опечатування останньої виборчої скриньки і викидання до неї контрольного листа та встановлення стаціонарних (великих) виборчих скриньок на відведені для них місця приміщення для голосування вважається готовим до проведення голосування.

5. Переносні (малі) виборчі скриньки розміщуються у приміщенні для голосування отворами для виборчих бюлетенів униз у полі зору членів виборчої комісії та інших осіб, присутніх у приміщенні для голосування під час голосування відповідно до вимог цього Закону.

Після огляду сейфу (металевої шафи) голова дільничної виборчої комісії на підставі акта про погашення бланків відкріпних посвідчень оголошує:

- ✓ кількість отриманих дільничною виборчою комісією бланків відкріпних посвідчень;
- ✓ кількість виборців, які отримали відкріпні посвідчення;
- ✓ кількість погашених відкріпних посвідчень.

6. Вказані відомості секретар виборчої комісії вносить до протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці.

7. Голова дільничної виборчої комісії відкриває сейф (металеву шафу) з виборчими бюлетенями і на підставі витягу із протоколу окружної виборчої комісії про передачу виборчих бюлетенів дільничній виборчій комісії оголошує кількість виборчих бюлетенів, отриманих дільничною виборчою комісією. Ця кількість вноситься секретарем виборчої комісії до протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, а також фіксується у протоколі засідання комісії.

У контрольному листі зазначаються:

- ✓ номер територіального округу;
- ✓ номер виборчої дільниці;
- ✓ час його викидання у виборчу скриньку;
- ✓ ставляться підписи голови, заступника голови, секретаря та інших членів дільничної виборчої комісії, кандидатів, їх довірених осіб, офіційних спостерігачів, які присутні при цьому, підписи скріплюються печаткою комісії.

8. Голова дільничної виборчої комісії передає необхідну кількість виборчих бюлетенів членам дільничної виборчої комісії, які будуть видавати виборчі бюлетені виборцям у приміщенні для голосування та організовуватимуть голосування за місцем перебування виборців. Передання виборчих бюлетенів фіксується відомістю за формою, встановленою Центральною виборчою комісією.

9. Зазначені члени комісії засвідчують отримання виборчих бюлетенів, проставляючи підпис у відомості, та забезпечують їх збереження і дотримання встановленого законодавством порядку їх видачі виборцям.

10. *! Жодного виборчого бюлетеня у сейфі залишатися не може.*

11. Голова дільничної виборчої комісії передає членам дільничної виборчої комісії, уповноваженим працювати зі списком виборців у день голосування, аркуші списку виборців. Відповідні члени комісії забезпечують їх збереження і дотримання встановленого законодавством порядку їх використання.

Перед початком голосування дільнична виборча комісія інформує окружну виборчу комісію про:

- ✓ кількість виборців, внесених до списку виборців на виборчій дільниці, на момент початку голосування;
- ✓ кількість виборців у витягу зі списку виборців для голосування за місцем перебування;
- ✓ кількість виборців, внесених до списку виборців на підставі відкріпних посвідчень (для виборчих дільниць, визначених для проведення голосування за відкріпними посвідченнями).

12. Кількість виборців, включених до списку виборців на підставі відкріпних посвідчень, оголошується і заноситься секретарем виборчої комісії до протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці.

Окружна виборча комісія передає зазначені відомості по територіальному виборчому округу до Центральної виборчої комісії через автоматизовану інформаційно-аналітичну систему та телеграфом (телетайпом) не пізніше десятої години дня голосування.

Центральна виборча комісія невідкладно після отримання зазначених відомостей оприлюднює їх на своєму офіційному веб-сайті, а також публікує їх у друкованих засобах масової інформації наступного дня після їх отримання.

3.2. В якому порядку відбувається голосування

Голосування проводиться у день виборів з 8.00 до 20.00 години без перерви

1. Під час проведення голосування на виборчій дільниці два члени дільничної виборчої комісії надають виборцю можливість проголосувати. Один член дільничної виборчої комісії за умови пред'явлення виборцем одного з документів, зазначених у таблиці нижче, та за наявності виборця у списку виборців на відповідній виборчій дільниці надає виборцю список для підпису. Другий член дільничної виборчої комісії вписує своє прізвище і розписується у визначеному місці на виборчому бюлетені та контрольному талоні виборчого бюлетеня, проставляє на контрольному талоні у позначеному місці номер, за яким виборця включено до списку виборців на дільниці.

2. Виборець розписується за отримання виборчого бюлетеня у списку виборців та на визначеному місці на контрольному талоні виборчого бюлетеня.

3. Після цього член виборчої комісії відокремлює від виборчого бюлетеня контрольний талон та видає виборцю виборчий бюлетень для голосування.

4. Контрольний талон виборчого бюлетеня зберігається у члена комісії, який видав виборчий бюлетень.

У контрольному листі зазначаються:

- ✓ паспорт громадянина України;
- ✓ тимчасове посвідчення громадянина України (для осіб, нещодавно прийнятих до громадянства України);
- ✓ паспорт громадянина України для виїзду за кордон;
- ✓ дипломатичний паспорт;
- ✓ службовий паспорт;
- ✓ посвідчення особи моряка;
- ✓ військовий квиток (виключно для військовослужбовців строкової служби);
- ✓ картка (довідка) установи кримінально-виконавчої системи, що повинна містити: прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць, рік народження, громадянство, фотокартку особи, підпис керівника та печатку установи (для осіб, які перебувають в установах кримінально-виконавчої системи).

Частина 3 статті 2 Закону України "Про вибори народних депутатів України" від 25 березня 2004 року (в редакції Закону України від 07 липня 2005 року)

- 5.** При цьому робити на виборчих бюлетенях будь-які інші позначки забороняється.
- 6.** Виборець може перебувати у приміщенні для голосування лише протягом часу, необхідного для голосування.
- 7.** Виборчі бюлетені заповнюються виборцем особисто в кабіні для таємного голосування.
- 8.** Під час заповнення виборчих бюлетенів забороняється присутність у кабіні для таємного голосування інших осіб.
- 9.** Виборець, який внаслідок фізичних вад не може самостійно заповнити виборчий бюлетень, має право з відома голови або іншого члена дільничної виборчої комісії скористатися допомогою іншого виборця.
- 10.** Для забезпечення голосування виборців з вадами зору Центральна виборча комісія виготовляє трафарети для бюлетенів рельєфно-крапковим шрифтом (за методом Брайля) з розрахунку по два трафарети на звичайну виборчу дільницю.
- 11.** Виборець особисто опускає заповнений виборчий бюлетень до виборчої скриньки.
- 12.** Виборець, який через фізичні вади не може самостійно опустити виборчий бюлетень до виборчої скриньки, має право з відома голови або іншого члена дільничної виборчої комісії доручити зробити це у своїй присутності іншій особі, крім члена виборчої комісії, кандидата у депутати, уповноваженої особи партії (блоку), офіційного спостерігача.

У разі якщо виборець, заповнюючи виборчий бюлетень, припустився помилки він має право невідкладно звернутися з письмовою заявою до члена виборчої комісії, який видав йому виборчий бюлетень, з проханням видати йому інший виборчий бюлетень. Член виборчої комісії видає виборцю інший виборчий бюлетень у встановленому законом порядку тільки в обмін на зіпсований виборчий бюлетень, про що уповноважений член дільничної виборчої комісії робить відповідну позначку в списку виборців напроти прізвища виборця, яку засвідчує своїм підписом.

Зіпсований виборчий бюлетень негайно погашається членом комісії, котрий його видав, як невикористаний, про що складається акт. Цей акт підписується двома членами дільничної виборчої комісії, що оформляли видачу бюлетеня, та виборцем, який зіпсував виборчий бюлетень, і долучається до списку виборців.

Погашений виборчий бюлетень зберігається до підрахунку голосів у члена комісії, який видав бюлетень. Під час підрахунку голосів цей бюлетень враховується як невикористаний і пакується разом із контрольним талоном у пакет з невикористаними виборчими бюлетенями. Повторна видача бюлетеня замість зіпсованого забороняється.

3.3. Як організовується голосування виборців за місцем перебування

1. Голосування виборців за межами приміщення для голосування організують не менш як три члени дільничної виборчої комісії, визначені виборчою комісією. Ці члени комісії повинні бути представниками різних партій (блоків).

2. Голосування виборців за межами приміщення для голосування організовується з таким розрахунком, щоб члени дільничної виборчої комісії, які організують таке голосування, повернулись у приміщення для голосування не пізніше як за годину до закінчення голосування.

3. Голова дільничної виборчої комісії оголошує про те, що члени дільничної виборчої комісії відбувають для організації голосування виборців за межами приміщення для голосування.

4. Членам виборчої комісії видаються виборчі бюлетені у кількості, яка дорівнює кількості виборців у витягу зі списку виборців, відповідний витяг зі списку виборців та опломбована або опечатана переносна виборча скринька, в яку при цьому опускається контрольний лист.

5. Під час організації голосування виборця за межами приміщення для голосування член дільничної виборчої комісії на підставі витягу зі списку виборців за умови пред'явлення виборцем одного з документів, що посвідчує його особу та громадянство, видає виборцю один виборчий бюлетень. Член дільничної виборчої комісії вписує своє прізвище та ініціали і розписується у визначених місцях на виборчому бюлетені та контрольному талоні, а також проставляє на контрольному талоні виборчого бюлетеня номер виборця у списку виборців.

6. Виборець розписується у контрольному талоні виборчого бюлетеня та у витягу зі списку виборців, заповнює виборчий бюлетень у відповідному порядку та опускає його у виборчу скриньку.

7. У разі якщо виборець, включений до витягу зі списку виборців для голосування за місцем перебування, прибув у приміщення для голосування після того, як члени дільничної виборчої комісії вийшли для організації голосування за місцем перебування, такому виборцю не може бути виданий бюлетень для голосування до повернення членів комісії, які організують голосування за місцем перебування, та з'ясування питання, чи не проголосував цей виборець за місцем перебування.

8. Після проведення голосування виборців за місцем перебування член дільничної виборчої комісії, який видав виборцю виборчий бюлетень, у списку виборців напроти прізвища виборця робить позначку "голосував за місцем перебування", зазначає своє прізвище і розписується.

9. Витяг зі списку виборців, за яким організувалося голосування виборців за межами приміщення для голосування, додається до списку виборців і є його невід'ємною складовою частиною. До списку виборців також додаються письмові заяви виборців, на підставі яких проводилося голосування за місцем перебування, а також документи (або їх копії), що засвідчують неспроможність цих осіб пересуватись самостійно.

3.4. Як закінчується голосування

1. О 20.00 годині голова дільничної виборчої комісії оголошує про закінчення голосування, після чого мають право проголосувати лише виборці, які перебувають у приміщенні для голосування. Після виходу з приміщення для голосування останнього виборця приміщення зачиняється і в ньому залишаються тільки члени комісії та особи, яким надано право бути присутніми на засіданні виборчої комісії.

2. Підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці здійснюється виключно членами дільничної виборчої комісії на її засіданні, яке проводиться у тому ж приміщенні, де відбувалося голосування.

Невідкладно після закінчення голосування дільнична виборча комісія передає до окружної виборчої комісії попередні відомості про:

- ✓ кількість виборців, включених до списку виборців на виборчій дільниці, на момент закінчення голосування;
- ✓ кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені на виборчій дільниці, на момент закінчення голосування;
- ✓ кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені за місцем перебування;
- ✓ кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені на підставі відкріпних посвідчень (для виборчих дільниць, визначених для проведення голосування за відкріпними посвідченнями).

3. Засідання дільничної виборчої комісії починається відразу після закінчення голосування та передачі вказаного вище повідомлення, проводиться без перерви і закінчується після складання та підписання протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці.

4. На початку засідання, до підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці, дільнична виборча комісія розглядає заяви та скарги, які надійшли до комісії під час проведення голосування.

3.5. В якій послідовності проводиться підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці:

1. Після закінчення опрацювання невикористаних виборчих бюлетенів та контрольних талонів дільнична виборча комісія перевіряє цілісність пломб або печаток на виборчих скриньках.

2. У разі виявлення на виборчих скриньках пошкоджень пломб або печаток чи інших пошкоджень, які порушують цілісність виборчої скриньки, дільнична виборча комісія складає про це акт за формою та в порядку, передбаченому чинним законодавством, із зазначенням характеру виявлених пошкоджень.

3. Виборчі скриньки відкриваються дільничною виборчою комісією по чергово. Першими відкриваються переносні виборчі скриньки, що використовувалися під час голосування виборців за місцем перебування, а останніми відкриваються, у разі їх наявності, виборчі скриньки з пошкодженими печатками або пломбами, а також іншими пошкодженнями, виявленими у ході голосування.

4. Під час відкриття непошкодженої виборчої скриньки її вміст висипається на стіл, за яким розміщуються члени дільничної виборчої комісії. При цьому перевіряється наявність у виборчій скриньці контрольного листа.

5. Виборчі бюлетені з пошкодженої виборчої скриньки виймаються по одному без їх перемішування. Дільнична виборча комісія підраховує кількість виборчих бюлетенів, що знаходяться у цій виборчій скриньці. При цьому перевіряється наявність у цій виборчій скриньці контрольного листа, який повинен бути винятий останнім.

6. Загальна кількість виборчих бюлетенів у кожній виборчій скриньці підраховується окремо. Встановлення результатів голосування по кожній скриньці окремо не проводиться.

7. Усі виявлені у виборчих скриньках предмети, що не є виборчими бюлетенями встановленої форми, складаються окремо і не підраховуються. До предметів належать і контрольні листи.

У разі виникнення сумнівів, чи є предмет виборчим бюлетенем, дільнична виборча комісія вирішує це питання шляхом голосування. При цьому кожен член виборчої комісії має право особисто оглянути предмет. На час його огляду підрахунок виборчих бюлетенів припиняється.

8. Предмети, що не є виборчими бюлетенями, запаковуються у передбаченому виборчим законодавством порядку. На пакеті робиться напис "Предмети".

9. Якщо під час відкриття переносної виборчої скриньки у ній виявиться більше виборчих бюлетенів, ніж зазначено в контрольному листі у цій виборчій скриньці, дільнична виборча комісія складає акт про таку невідповідність за формою та в порядку, передбаченому виборчим законодавством, в якому зазначає кількість виборчих бюлетенів, що знаходяться у цій виборчій скриньці, та прізвища членів дільничної виборчої комісії, чиї підписи стоять на вказаних виборчих бюлетенях.

10. Під час складання зазначеного вище акта комісія перевіряє, чи виборчі бюлетені, виявлені у переносній скриньці, мають номери відповідного територіального виборчого округу та відповідної виборчої дільниці, відбиток печатки відповідної дільничної виборчої комісії, зазначені прізвища та проставлені підписи членів відповідної дільничної виборчої комісії, які проводили голосування виборців за місцем перебування.

Бюлетені з неналежними ознаками не підлягають врахуванню при встановленні під час підрахунку голосів загальної кількості виборців, які взяли участь у голосуванні, та у ході підрахунку голосів виборців. Якщо після їх відокремлення від виборчих бюлетенів, що підлягають врахуванню, невідповідність між кількістю бюлетенів у скриньці та кількістю, проставленою у відповідному контрольному листі, усунута, виборчі бюлетені з належними ознаками підлягають врахуванню при встановленні загальної кількості виборців, які взяли участь у голосуванні, та під час підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці. Якщо бюлетені з неналежними ознаками не виявлено або їх відокремлення від виборчих бюлетенів, що підлягають врахуванню, не усуває невідповідність, зазначену вище, усі виборчі бюлетені з переносної виборчої скриньки не підлягають врахуванню при встановленні загальної кількості виборців, які взяли участь у голосуванні, та під час підрахунку голосів виборців.

11. У разі відсутності у виборчій скриньці контрольного листа дільнична виборча комісія складає за формою і в порядку, передбаченому виборчим законодавством, акт про відсутність у виборчій скриньці контрольного листа, в якому зазначає кількість виборчих бюлетенів, що знаходяться у цій виборчій скриньці. Вказані виборчі бюлетені не підлягають врахуванню під час встановлення загальної кількості виборців, які взяли участь у голосуванні, та під час підрахунку голосів виборців.

12. У разі виникнення сумнівів у членів комісії щодо достовірності контрольного листа та в інших сумнівних ситуаціях (як-то: відсутність у скриньці контрольного листа або виявлення невідповідності між кількістю бюлетенів у скриньці та кількістю, проставленою у відповідному контрольному листі), дільнична виборча комісія виносить шляхом голосування рішення щодо визнання виборчих бюлетенів, що знаходяться у виборчій скриньці, такими, що не підлягають врахуванню під час встановлення загальної кількості виборців, які взяли участь у голосуванні, та під час підрахунку голосів виборців. Відповідне рішення та результати голосування фіксуються у протоколі засідання комісії.

13. Кількість виборчих бюлетенів у кожній виборчій скриньці, за винятком предметів та виборчих бюлетенів, які не підлягають врахуванню, та номер відповідної виборчої скриньки оголошуються і заносяться до протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці.

14. Після відкриття останньої скриньки загальна кількість бюлетенів у скриньках підсумовується.

15. Встановлена у підсумку підрахунку кількість виборчих бюлетенів є кількістю виборців, які взяли участь у голосуванні. Ця кількість оголошується головою дільничної виборчої комісії і заноситься секретарем дільничної виборчої комісії до протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці.

Виявлені у виборчих скриньках виборчі бюлетені, на яких зазначені номери територіального виборчого округу та (або) виборчої дільниці не відповідають номерам відповідної виборчої дільниці та/або відповідного територіального виборчого округу, а також виборчі бюлетені, на яких відсутній відтиск печатки цієї дільничної виборчої комісії або наявний відтиск печатки іншої виборчої комісії чи будь-якої іншої печатки, вважаються такими, що не підлягають врахуванню під час встановлення загальної кількості виборців, які взяли участь у голосуванні, та у ході підрахунку голосів виборців.

16. Виборчі бюлетені, які не підлягають врахуванню під час встановлення загальної кількості виборців, які взяли участь у голосуванні, та під час підрахунку голосів виборців, підраховуються, заносяться до протоколу про підрахунок голосів виборців і запаковуються. На пакеті робиться напис "Виборчі бюлетені, що не підлягають врахуванню".

17. Виборчі бюлетені, які підлягають врахуванню, розкладаються на місця, позначені окремими табличками, що містять з обох боків назви партій (блоків), зазначених у виборчому бюлетені, написи "недійсні", "проти всіх".

18. У ході розкладання виборчих бюлетенів визначений дільничною виборчою комісією член комісії показує кожний виборчий бюлетень усім членам виборчої комісії, виголошуючи результат волевиявлення виборця.

19. У разі виникнення сумнівів у членів виборчої комісії щодо змісту виборчого бюлетеня виборча комісія вирішує це питання шляхом голосування. При цьому кожен член виборчої комісії має право особисто оглянути виборчий бюлетень. На час огляду виборчого бюлетеня робота з іншими виборчими бюлетенями припиняється.

У разі виникнення сумнівів у членів виборчої комісії щодо дійсності виборчого бюлетеня питання вирішується дільничною виборчою комісією шляхом голосування. Перед голосуванням кожен член виборчої комісії має право особисто оглянути виборчий бюлетень. На час огляду виборчого бюлетеня та голосування підрахунок інших виборчих бюлетенів припиняється. Відповідне рішення та результати голосування фіксуються у протоколі засідання дільничної виборчої комісії.

20. Недійсні виборчі бюлетені підраховуються окремо. Ця кількість оголошується головою дільничної виборчої комісії і заноситься секретарем виборчої комісії до протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці. Недійсні виборчі бюлетені запаковуються, на пакеті робиться напис "Недійсні виборчі бюлетені".

21. Дільнична виборча комісія підраховує кількість голосів виборців, поданих за кандидатів у депутати, включених до виборчого списку кожної партії (блоку), а також кількість голосів виборців, які не підтримали кандидатів у депутати від жодної партії (блоку). Під час підрахунку голосів кожен член виборчої комісії має право перевірити або перерахувати відповідні виборчі

бюлетені. Результати підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці оголошуються головою комісії і заносяться секретарем виборчої комісії до протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці.

Дільнична виборча комісія зобов'язана під час підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці перевірити, чи дорівнює кількість виборців, які взяли участь у голосуванні на виборчій дільниці, сумі кількостей недійсних виборчих бюлетенів, виборчих бюлетенів з голосами виборців, поданими за кандидатів у депутати, включених до виборчого списку кожної партії (блоку), та виборчих бюлетенів з голосами виборців, які не підтримали кандидатів у депутати від жодної партії (блоку).

У разі невідповідності цих даних дільнична виборча комісія може повторно перерахувати виборчі бюлетені. У випадку підтвердження зазначеної невідповідності дільнична виборча комісія складає акт із зазначенням встановленої її рішенням причини такого розходження за формою та в порядку, передбаченому виборчим законодавством України.

22. Виборчі бюлетені з голосами виборців, поданими за кандидатів у депутати, включених до виборчого списку кожної партії (блоку), та виборчі бюлетені з голосами виборців, які не підтримали кандидатів у депутати від жодної партії (блоку), запаковуються окремо. На пакетах зазначаються назва відповідної партії (блоку), "Не підтримали кандидатів від жодної партії (блоку)".

На пакетах з виборчими документами обов'язково має бути вказано:

1. Назва документів, які знаходяться в пакеті:
 - ✓ "невикористані виборчі бюлетені";
 - ✓ "список виборців";
 - ✓ "контрольні талони";
 - ✓ "виборчі бюлетені, що не підлягають врахуванню";
 - ✓ "предмети";
 - ✓ "недійсні виборчі бюлетені";
 - ✓ "не підтримали кандидатів від жодної партії (блоку)";
 - ✓ "на бюлетенях, поданих за партію (блок), зазначається назва відповідної партії (блоку)".
2. Номер територіального округу.
3. Номер виборчої дільниці.
4. Дата пакування.
5. Час пакування.
6. Підписи усіх присутніх членів виборчої комісії.
7. Печатка комісії.

4. МОЖЛИВІ ПОРУШЕННЯ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ГОЛОСУВАННЯ ТА ПІДРАХУНКУ ГОЛОСІВ

4.1. Деякі можливі порушення в обладнанні приміщення для голосування

1. Відсутні передвиборні програми партій (блоків), відомості про кандидатів у депутати (порушено частину 7 статті 81 та частину 2 статті 13 Закону України "Про вибори народних депутатів України" від 25 березня 2004 року (в редакції Закону України від 07 липня 2005 року) (далі у тексті цього розділу — Закон).
2. Не обладнано достатню кількість кабін для голосування (порушено частину 4 статті 81 Закону).
3. Вхід і вихід з кабін не знаходиться в полі зору спостерігачів (порушено частину 4 статті 81 Закону).
4. Скриньки для таємного голосування не в полі зору спостерігачів (порушено частину 4 статті 81 Закону).
5. Не перераховується кількість бюлетенів у випадку пошкодження стрічки, якою опечатано сейф, в якому вони зберігались (порушено частину 5 статті 82 та частину 17 статті 80 Закону).
6. Виборчі скриньки встановлені так, що виборець не проходить до них через кабін для таємного голосування (порушено частину 6 статті 81 Закону).
7. Відсутня можливість ознайомитись зі списком виборців (порушено частини 1, 3 статті 43 Закону);
8. Відсутній витяг зі списку виборців, які голосують поза приміщенням для голосування, або відсутні їх письмові заяви (порушено частини 2, 5 статті 84 Закону).

4.2. Деякі можливі порушення в день голосування

1. Виборець голосує не самостійно (порушено частину 5 статті 83 Закону).
2. Проводиться агітація (порушено частину 3 статті 65 Закону та частину 1 статті 186-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 року).
3. Виборець не один заходить до kabini таємного голосування (порушено статтю 7 Закону).
4. Оприлюднюються результати опитування волевиявлення виборців під час голосування до його закінчення (порушено частину 25 статті 71 Закону).
5. Форма і текст бюлетеня не відповідають нормам, встановленим ЦВК (порушено частину 2 статті 78 Закону).
6. Член виборчої комісії ставить позначки на виборчому бюлетені (порушено частину 3 статті 83 Закону).
7. Порушено час голосування — почалося пізніше чи закінчилося раніше (порушено частину 1 статті 83 Закону).

8. Член виборчої комісії під час виконання службових обов'язків агітує або публічно оцінює діяльність кандидатів у депутати або партій (блоків) (порушено частину 12 статті 36 та частину 1 статті 71 Закону, та частину 1 статті 186-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 року).
9. Видається більше одного бюлетеня в одні руки (порушено частину 3 статті 83 Закону та частину 1 статті 158 Кримінального кодексу України від 05 квітня 2001 року).
10. Видача бюлетенів проводиться не за тими документами, які зазначені в частині 3 статті 2 Закону (порушено частину 3 статті 83 Закону).
11. Видача бюлетенів без пред'явлення документів (порушено частину 3 статті 83 та частини 4, 5, 6 статті 2 Закону).
12. Видача членом дільничної комісії бюлетеня особі, не включеної до списку виборців (порушено частину 1 статті 158 Кримінального кодексу України від 05 квітня 2001 року).
13. Видача членом дільничної комісії заповненого бюлетеня (порушено частину 1 статті 158 Кримінального кодексу України від 05 квітня 2001 року).
14. Видача членом виборчої комісії бюлетеня для надання можливості проголосувати за іншу особу (порушено частину 1 статті 158 Кримінального кодексу України від 05 квітня 2001 року та частину 2 статті 186-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 року).
15. Голосування відбувається не в кабіні для голосування (порушено частину 5 статті 83 Закону).
16. Виборці перебувають у приміщенні для голосування більше часу, ніж їм потрібно для голосування (порушено частину 4 статті 83 Закону).
17. Виборець передає бюлетень іншій особі (порушено частину 7 статті 83 Закону).
18. Пошкоджена скринька не опечатана таким чином, що унеможливило вкидання бюлетенів, або опечатана, але зберігається не в полі зору спостерігачів (порушено частину 10 статті 83 Закону).
19. Членом ДВК не погашений зіпсований бюлетень (порушено частину 11 статті 83 Закону).
20. У приміщенні для голосування присутні сторонні особи (порушено частину 4 статті 34 та частину 2 статті 83 Закону).
21. Голова не оголосив про вихід трьох членів виборчої комісії для голосування за межами дільниці (порушено частину 12 статті 84 Закону).
22. Використання підроблених виборчих бюлетенів (порушено частину 2 статті 158 Кримінального кодексу України від 05 квітня 2001 року).

4.3. Деякі можливі порушення під час підрахунку голосів

1. Підрахунок голосів проводиться не в тому приміщенні, де проводилось голосування (порушено частину 1 статті 85 Закону).
2. Під час підрахунку голосів оголошується перерва (порушено частину 1 статті 85 Закону).
3. Проводиться не у визначеній послідовності (порушено частину 5 статті 85 Закону).
4. Під час підрахунку голосів враховуються бюлетені зі скрині, в якій відсутній контрольний лист (порушено частину 10 статті 88 Закону).
5. Під час підрахунку голосів враховуються бюлетені зі скрині, в якій їх більше, ніж вказано в контрольному листі (порушено частини 8, 9 статті 88 Закону).
6. Підрахунок голосів проводиться не вголос (порушено частину 15 статті 88 Закону).
7. Підрахунок голосів проводиться не одним визначеним членом комісії (порушено частину 15 статті 88 Закону).
8. Протокол про підрахунок голосів заповнюється олівцем (порушено частину 6 статті 89 Закону).
9. До протоколу без рішення комісії вносяться виправлення (порушено частину 6 статті 89 Закону).
10. Члени комісії вносять зміни до списку виборців після закінчення голосування (порушено частину 2 статті 44 та частину 9 статті 45 Закону).
11. У разі виникнення сумнівів щодо бюлетеня член комісії не міг особисто перевірити бюлетень (порушено частину 17 статті 88 Закону).
12. Виборча документація після її відповідного опрацювання не запаковується у паперові пакети та/або ці пакети не заклеюються (порушено частину 10 статті 86 Закону).
13. Завідомо неправильний підрахунок голосів (порушено частину 3 статті 158 Кримінального кодексу України від 05 квітня 2001 року).
14. Завідомо неправильне оголошення результатів (порушено частину 3 статті 158 Кримінального кодексу України від 05 квітня 2001 року).

5. НЕДІЙСНІСТЬ ВИБОРЧОГО БЮЛЕТЕНЯ ТА НЕДІЙСНІСТЬ ГОЛОСУВАННЯ

5.1. Бюлетень вважається недійсним, якщо:

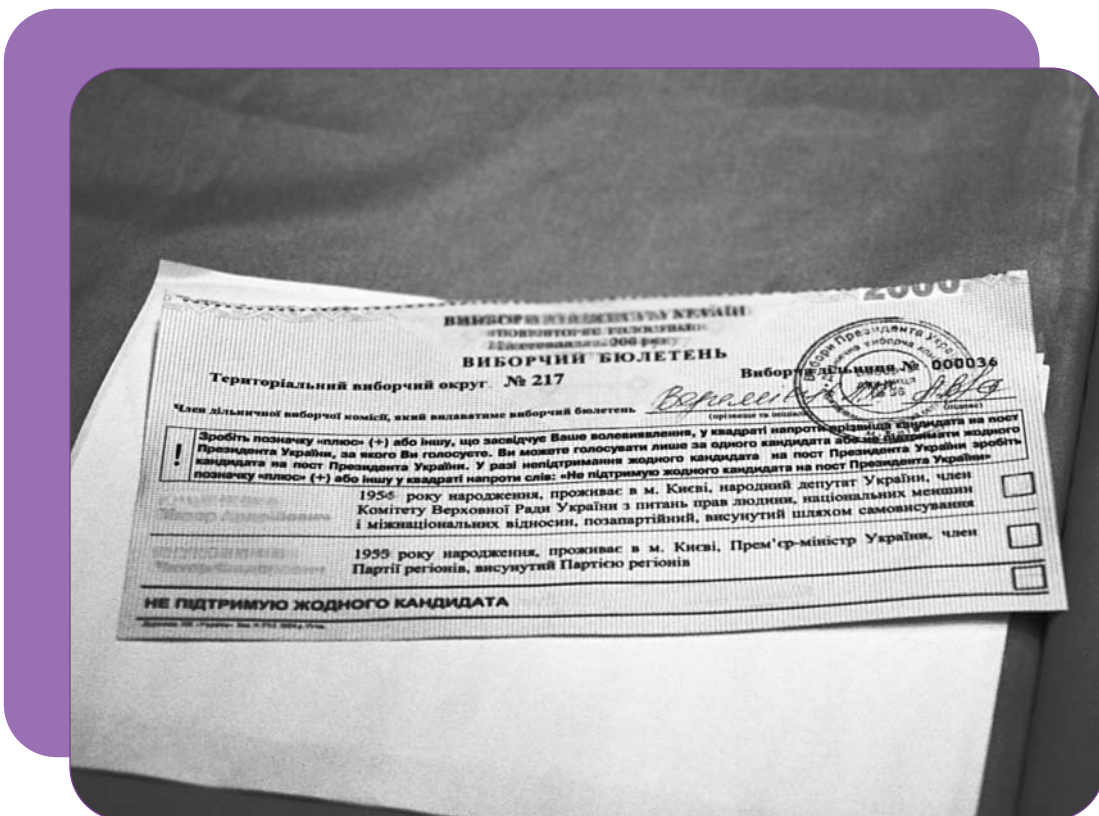
- ✓ на ньому не зазначено прізвище та (або) відсутній підпис члена дільничної виборчої комісії, який його видав, або наявний підпис особи, яка не видавала виборчі бюлетені на цій виборчій дільниці;
- ✓ до нього не внесені відповідні зміни згідно з рішенням Центральної виборчої комісії (таке рішення ухвалюється у разі, якщо рішення про скасування рішення про реєстрацію усіх кандидатів у депутати від партії (блоку) винесено за десять або менше днів до дня виборів);
- ✓ до нього внесено зміни без вказаного вище рішення Центральної виборчої комісії або не у відповідності до нього;
- ✓ на ньому зроблено більш як одну позначку проти назв партій (блоків);
- ✓ на ньому не поставлено жодної позначки;
- ✓ на ньому не відокремлено контрольний талон виборчого бюлетеня;
- ✓ неможливо з інших причин встановити зміст волевиявлення виборця.

У разі виникнення сумнівів у членів виборчої комісії щодо дійсності виборчого бюлетеня питання вирішується дільничною виборчою комісією шляхом голосування. Перед голосуванням кожен член виборчої комісії має право особисто оглянути виборчий бюлетень. На час огляду виборчого бюлетеня та голосування підрахунок інших виборчих бюлетенів припиняється. Відповідне рішення та результати голосування фіксуються у протоколі засідання дільничної виборчої комісії.

5.2. Дільнична виборча комісія може визнати голосування на виборчій дільниці недійсним у разі встановлення нею порушень вимог виборчого законодавства, внаслідок яких неможливо достовірно встановити результати волевиявлення виборців, за таких обставин:

- ✓ виявлення фактів незаконного голосування у кількості, що перевищує десять відсотків кількості виборців, які отримали виборчі бюлетені на виборчій дільниці;
- ✓ знищення або пошкодження виборчої скриньки (скриньок), що унеможливує встановлення змісту виборчих бюлетенів, якщо кількість цих бюлетенів перевищує 10% кількості виборців, які отримали виборчі бюлетені на виборчій дільниці;
- ✓ виявлення у виборчих скриньках виборчих бюлетенів у кількості, що перевищує більш як на 10% кількість виборців, які отримали бюлетені на виборчій дільниці.

У разі виявлення обставин у кожному випадку дільнична виборча комісія складає акт за формою та у порядку, передбаченими чинним виборчим законодавством. Такий акт (акти) є підставою для розгляду дільничною виборчою комісією питання про визнання голосування на виборчій дільниці недійсним.

ВИСНОВКИ

"Істина — велика, й вона неодмінно переможе, якщо їй дати волю... Вона є прямим та потужним супротивником Помилки, їй немає чого боятися в цьому конфлікті, якщо тільки людська Зла Воля не позбавить її природної зброї — Вільної Дискусії та Чесних Доказів".

Томас Джефферсон

Важливим елементом правової держави та умовою успішного розвитку демократії є політична участь та залучення суспільства до політичних процесів. Політична участь характеризує дії осіб, які прагнуть здійснити вплив на зміст і характер владних рішень. Голосування на виборах є засобом участі, що доступний для абсолютної більшості громадян. У свою чергу вибори являють собою оптимальну форму політичної участі.

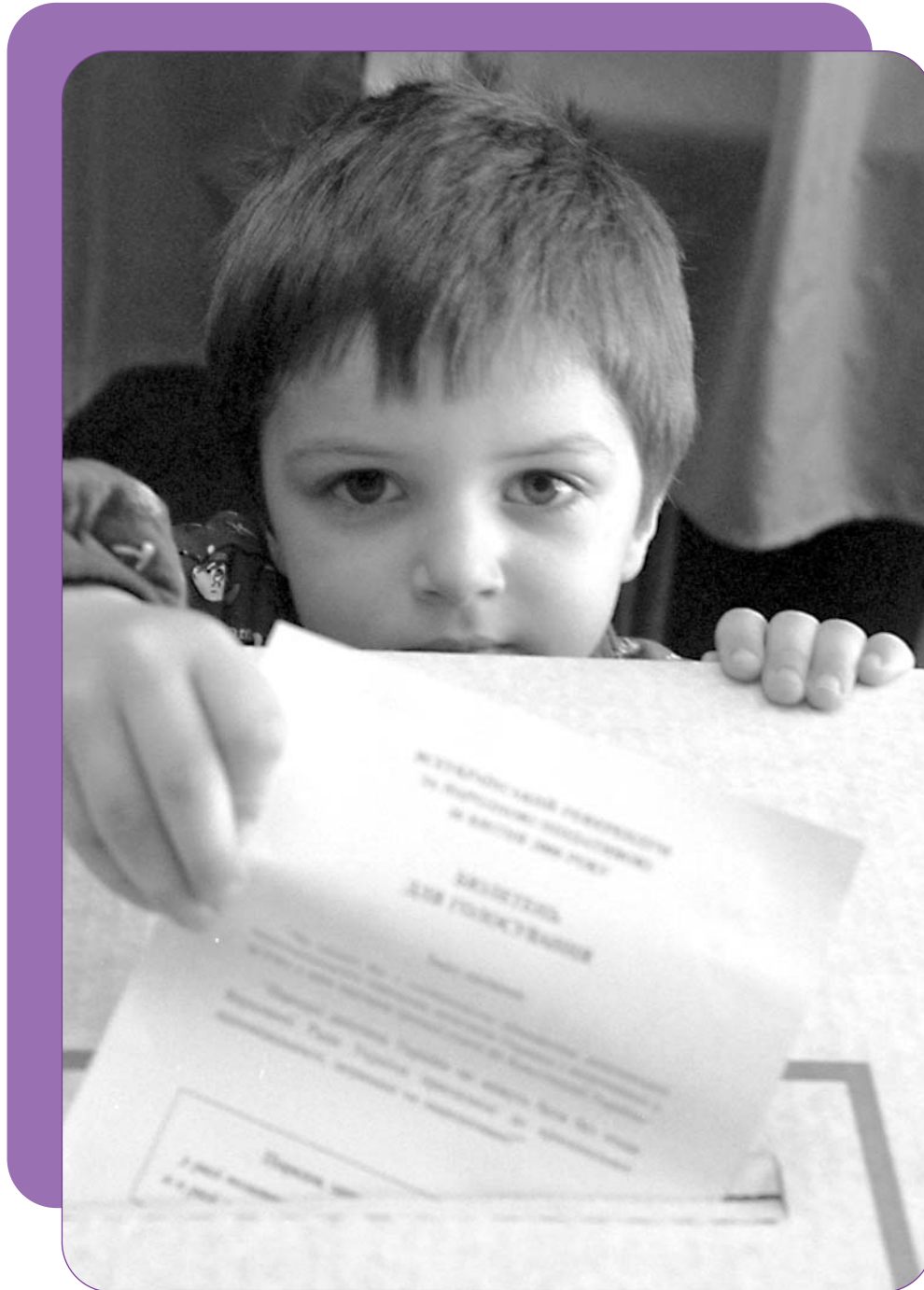
Справедливі вибори забезпечують артикуляцію та представництво різних інтересів населення, контроль за інститутами влади, допомагають у формуванні спільної політичної волі та мобілізують суспільство на вирішення актуальних питань.

Окрім того, виборче право є важливим інститутом прав людини, гарантованою можливістю кожного змінити своє життя, а також певним "індикатором" рівня розвитку суспільства і держави.

Проте вибори можуть виконувати вказані функції тільки за умови, що весь процес їх проведення відповідатиме демократичним стандартам, про які ми вже зазначали у тексті цього Посібника. У той же час **прозорість виборів**, яка передбачає відкритість усього виборчого процесу для спостереження та контролю з боку громадськості, політичних конкурентів та незалежних спостерігачів, — **це найважливіша умова їх демократичності**.

Офіційний спостерігач може і повинен сприяти здійсненню демократичних виборів і забезпеченню реалізації в країні цінностей свободи, рівності, істини. Спостерігач являє собою до певної міри посередника між тими, кого обирають, та тими, хто обирає, він перешкоджає можливості фальсифікації виборів та використанню виборів як засобу політичної маніпуляції.

Місія спостерігачів вимагає від них бути компетентними, чесними і справедливими. Незважаючи на особисті політичні переконання та уподобання, спостерігач повинен пам'ятати, що демократія і чесність є більш важливим інтересом, від якого залежить наше майбутнє і майбутнє наших дітей.

Робота спостерігача — це, передусім, відповідальність: перед кожним виборцем, перед суспільством, державою, перед самим собою. У цьому посібнику ми намагались стисло донести до Вас тільки законодавчі та методологічні принципи спостереження, справжня діяльність залишається за Вами. Вона потребує концентрації, почуття справедливості, принциповості. Цьому неможливо навчити, однак це є у кожного з нас.

Працюйте і пам'ятайте: бути офіційним спостерігачем — почесно!

ДОДАТКИ

Голові виборчої комісії № _____
Територіального округу № _____

офіційного спостерігача від партії (блоку)

ПІБ _____

СКАРГА

Дата _____ Час _____ Місце _____

відбулося порушення виборчого законодавства України, а саме:

Таким чином, порушено статтю _____ Закону України "Про вибори народних депутатів України".

Деталі та обставини порушення _____

Факт вчинення вказаного правопорушення підтверджується відповідним актом, що додається до цієї скарги.

Прошу розглянути скаргу, вжити передбачених виборчим законодавством заходів і про результати повідомити мене в установленому законом порядку.

Дата: " ____ " _____ 2006 р.

Підпис _____

Адреса та контактний телефон спостерігача: _____

А К Т про порушення виборчого законодавства України

Територіальний виборчий округ № _____

Виборча дільниця № _____

Дата _____ Час _____ Місце _____

Ми, що нижче підписалися,
прізвище, ім'я, по батькові офіційного спостерігача _____
двох виборців — свідків порушення _____

склали цей акт на предмет порушення виборчого законодавства України.
Відбулося порушення _____

Порушено статтю _____ Закону України "Про вибори народних депутатів України".

Деталі та обставини порушення:

Прошу розглянути і про результати повідомити мене у встановленому законом порядку.

Акт складено:

Час _____ Дата " ____ " _____ 2006 р.

Підпис _____ ПІБ спостерігача _____

Адреса: _____

Телефон: _____

Підпис _____ ПІБ виборця-свідка _____

Адреса: _____

Телефон: _____

Підпис _____ ПІБ виборця-свідка _____

Адреса: _____

Телефон: _____

ЗВІТНА ФОРМА спостереження за виборами

(Запропонована в poradнику "Виборча школа. Порадник для тренера". — Львів: ЛМГО "Інститут політичних технологій", 2003. — 128 с.)

Від якої організації ведеться спостереження _____
№, назва округу _____ №, назва дільниці _____
Спостерігач (ПІБ) _____
Адреса, телефон _____

ПЕРЕД ПОЧАТКОМ ГОЛОСУВАННЯ

1. Прийдіть на виборчу дільницю о 7.00 годині ранку. Загальна кількість виборців _____
Кількість бюлетенів, отримана дільницею _____
2. Чи все на виборчій дільниці пристосовано до голосування? _____
3. Чи обладнані приміщення для голосування кабінами в достатній кількості? _____
4. Чи встановлені виборчі скриньки таким чином, що голосуючі при підході до них обов'язково проходять через кабінки? _____
5. Чи знаходяться кабінки в полі зору членів дільничної комісії та спостерігачів? _____
6. Чи створені комісією умови для ознайомлення виборців зі списками і відомостями про кандидатів? _____
7. Чи перевірів голова виборчої комісії скриньку для голосування у присутності інших членів комісії, спостерігачів, довірених та уповноважених осіб, представників ЗМІ? _____
8. Чи опечатав (опломбував) він скриньку? _____
9. Чи складено список виборців, які за станом здоров'я не можуть прибути в приміщення голосування? _____ Скільки таких виборців за списком? _____ Чи були письмові заяви виборців, що не могли прибути у приміщення для голосування? _____ Скільки? _____
10. Виборча комісія має такий склад:
Голова _____
Заступник _____
Секретар _____
Члени _____

ГОЛОСУВАННЯ

1. Чи були виборці, що отримували виборчі бюлетені без посвідчення особи? _____
Скільки? _____
2. Чи були виборці, які отримали більше, ніж потрібно, бюлетенів у руки? _____
Скільки? _____
3. Чи були такі виборці, яким були видані виборчі бюлетені без печатки й підпису на них та на контрольних талонах члена виборчої комісії, який видавав бюлетені? _____
Скільки? _____
4. Чи були такі виборці, що не розписалися біля свого прізвища у списку виборців та на контрольному талоні? _____ Скільки? _____
5. Чи зазначалися в бюлетенях позначки, за якими можна було б визначити виборця? _____ Скільки? _____
6. Чи були такі виборці, що голосували не в кабінках (кімнатах) для таємного голосування, а за їх межами? _____ Скільки? _____
7. Чи виїжджали члени комісії від різних кандидатів (не менше 3) з пересувною скринькою? _____
8. Чи була їм надана відповідна кількість бюлетенів, яка була вказана у списку тих виборців, що голосують за межами приміщення для голосування? _____
9. Чи список виборців, що голосували поза дільницею, додано до загального списку та зроблено відповідні позначки в загальному списку? _____
10. Чи були деякі виборці присутні на дільниці більше часу, ніж це було необхідно для голосування? _____
11. Чи проводилася агітація на дільниці чи біля неї? _____
12. Голосування іде безперервно з 8.00 до 20.00. Його не можна припиняти або закривати приміщення для голосування. Чи порушувалася ця вимога? _____
13. Чи були виборці, які, отримавши бюлетені, не прямували до кабінки (кімнати) для таємного голосування, а виходили з дільниці не проголосувавши? _____
Скільки? _____

ПІДРАХУНОК ГОЛОСІВ

1. Чи здійснювали підрахунок голосів виключно члени дільничної виборчої комісії?

2. Чи здійснювався підрахунок голосів у тому ж приміщенні, де проходило голосування? _____
3. Чи встановлена загальна кількість виборців на підставі списку виборців?

4. Чи була вона оголошена і занесена до протоколу? _____
5. Чи встановлена кількість виборців, які одержали бюлетені на підставі контрольних талонів? _____
6. Чи була вона оголошена і занесена до протоколу? _____
7. Чи були підраховані, погашені, опечатані невикористані бюлетені до відкриття скриньок? _____
8. Чи була їх кількість оголошена і занесена до протоколу? _____
9. Чи були невикористані бюлетені запаковані в окремий конверт, а контрольні талони окремо? _____
10. Чи перевірила ДВК цілісність печаток/пломб на виборчих скриньках перед їх відкриттям? _____
11. Чи відкрили спочатку скриньку, з якою голосування було організоване поза межами дільниці, і підраховували загальну кількість бюлетенів у ній? _____
12. Чи відкривались виборчі скриньки по чергово? _____
13. Чи підраховував кількість бюлетенів вголос визначений член виборчої комісії? _____
14. Чи склалися окремо та підраховувалися предмети, що не є бюлетенями (бюлетені не встановленого зразка)? _____
15. Чи встановила комісія кількість виборців, кількість виборчих бюлетенів, що були у скриньках? _____
16. Чи підраховувала комісія загальну кількість виборчих бюлетенів, що були у скриньках? _____
17. Чи було оголошено їх кількість та занесено до протоколу? _____
18. Чи позначалися місця для бюлетенів табличками? _____
19. Чи сортував бюлетені визначений член виборчої комісії? _____
20. Чи оголошував член комісії зміст кожного бюлетеня? _____

21. Чи вирішувались всі питання щодо дійсності бюлетенів тільки голосуванням членів комісії? _____
22. Чи було оголошено та занесено до протоколу кількість бюлетенів, визнаних недійсними? _____
23. Чи були недійсні бюлетені запаковані та опечатані до підрахунку голосів за кандидатів? _____
24. Чи велися підрахунки "за" кожного кандидата окремо? _____
25. Чи були бюлетені за кожного кандидата покладені в окремі конверти та опечатані? _____
26. Чи складено необхідну кількість примірників протоколу? _____
27. Чи був підписаний кожен примірник головою комісії, заступником, секретарем та її членами? _____
28. Чи підписали офіційні спостерігачі та довірені і уповноважені особи кандидатів перший примірник протоколу? _____
29. Чи видавалися копії протоколів довіреним і уповноваженим особам, офіційним спостерігачам на їх прохання? _____
30. Чи один з протоколів був вивішений у приміщенні комісії відразу після підрахунку для загального ознайомлення? _____ О котрій годині? _____
31. Чи один з примірників протоколу залишили у секретаря ДВК? _____
32. Чи виїхали негайно після оформлення протоколу до окружної виборчої комісії голова або заступник голови та два члени дільничної комісії у супроводі працівника органу внутрішніх справ? _____
О котрій годині? _____

ЛИСТОК ПІДРАХУНКУ

№ , назва округу _____ №, назва дільниці _____

Загальна кількість виборців _____

Кількість бюлетенів, отриманих на дільницю _____

Кількість виборців, що отримали бюлетені (згідно зі списком) _____

Кількість невикористаних бюлетенів _____

Кількість виборців, що взяли участь у голосуванні (кількість бюлетенів у виборчих скриньках) _____

Кількість бюлетенів, визнаних недійсними _____

ЗВІТНА ФОРМА СПОСТЕРІГАЧА ODIHR/OSCE

(Запропонована Офісом з питань демократичних інституцій та прав людини ОБСЄ у посібнику "Руководство для внутренних наблюдателей за выборами", OSCE/ODIHR, 2004, http://www.osce.org/documents/odihr/2003/10/1927_ru.pdf?PHPSESSID=e213bc65f234be09315cfb1a8b6a9e4a)

Звіт з виборчої дільниці

Група спостерігачів	
Прізвища/ініціали	Номер групи/акредитаційний номер

Виборча дільниця		
Виборчий округ	Назва виборчої дільниці/номер	Тип виборчої дільниці

Час відвідування	
Час прибуття	Час від'їзду
Кількість виборців, зареєстрованих на виборчій дільниці	
Кількість виборців, що проголосували	На (час)

Перед входом на виборчу дільницю	
<i>Будь ласка, оцініть загальну атмосферу. Може бути корисним послухати, про що говорять виборці чи просто люди, що стоять поруч. Будь ласка, відмітьте свої зауваження на зворотній стороні звітної форми</i>	
Чи складно було знайти виборчу дільницю?	Так/Ні
Чи складним був доступ на виборчу дільницю?	Так/Ні
Чи довелось Вам спостерігати таке:	
Залякування виборців?	Так/Ні
Ознаки пропаганди або агітації?	Так/Ні
Плакати чи інші матеріали виборчої кампанії?	Так/Ні
Будь-які ознаки діяльності виборчої кампанії	Так/Ні

На виборчій дільниці: люди, що присутні на виборчій дільниці, загальний настрій на території виборчої дільниці

Будь ласка, зафіксуйте свої враження на зворотній стороні звітної форми

Члени виборчої комісії	Скільки? До яких партій належать?
Представники партій/кандидатів	Так/Ні/Не знаю/Яких партій?
Місцеві спостерігачі	Так/Ні/Не знаю
Представники служб безпеки	Так/Ні/Не знаю
Сторонні люди	Так/Ні/Не знаю
Чи переповнені виборчі дільниці?	Так/Ні
Чи були якісь ознаки проведення виборчої кампанії на виборчій дільниці?	Так/Ні
Чи були на виборчій дільниці будь-які матеріали виборчої кампанії?	Так/Ні
Чи була інформація, подана виборцям, зрозумілою та достатньою?	Так/Ні

На виборчій дільниці: процес голосування

Будь ласка, оцініть кожний етап процесу голосування по порядку. Будь ласка, відмітьте свої зауваження на зворотній стороні звітної форми.

Проблеми з ідентифікацією?	Так/Ні
Проблеми з реєстрацією?	Так/Ні
Виборчі бюлетені/документація відмічена/проштампована?	Так/Ні
Невикористані чи недійсні бюлетені?	Так/Ні
Чи дотримується таємниця голосування в кабінках для голосування?	Так/Ні
Чи спостерігається голосування за межами кабінки?	Так/Ні
Чи відбувається одночасне голосування більш як однієї людини в кабінці?	Так/Ні
Проблеми з допомогою в процесі голосування сліпим/неграмотним виборцям?	Так/Ні

Скринька для голосування не опечатана як слід?	Так/Ні
Чи знаходиться скринька для голосування в полі зору виборчої комісії?	Так/Ні
Інші проблеми?	Так/Ні
Приблизний час, що потрібен кожному окремому виборцю для голосування?	
Питання щодо пересувних скриньок для голосування?	

Переривання процесу голосування

Чи була зупинка в процесі голосування?	Так/Ні/Не знаю Деталі?
--	------------------------

Порушення, доведені до Вашого відома

Будь ласка, вкажіть тут деталі всіх порушень у процесі голосування чи проведення виборчої кампанії, що були доведені до Вашого відома, а також особу, яка повідомила Вам про ці порушення. Запитайте представників партій, самих виборців, національних спостерігачів і членів виборчої комісії. Будь ласка, вкажіть також, чи була у Вас можливість перевірити ці дані.

Важлива інформація

Будь ласка, використайте час в машині, виділеній для спостереження за виборами, поділіться своїми враженнями від виборчої дільниці і заповніть до кінця звітну форму. Будь ласка, особливо уважно опишіть будь-які деталі, які Ви спостерігали, що, як Вам здалось, були порушеннями, чи навпаки — позитивними подіями в процесі голосування.

Деталі та коментарі

Загальне враження

Загалом процес голосування на виборчій дільниці проходив

Дуже погано	Добре	Дуже добре
-------------	-------	------------

ДЖЕРЕЛА

Під час укладання цього посібника автори використовували такі міжнародні та українські джерела:

1. Закон України "Про вибори народних депутатів України" від 25 березня 2004 року (в редакції Закону України від 07 липня 2005 року), www.rada.gov.ua
2. Handbook for Domestic Election Observers, OSCE/ODIHR, 2003, http://www.osce.org/documents/odihr/2003/10/1927_en.pdf
3. Руководство для внутренних наблюдателей за выборами, OSCE/ODIHR, 2004, http://www.osce.org/documents/odihr/2003/10/1927_ru.pdf?PHPSESSID=e213bc65f234be09315cfb1a8b6a9e4a
4. The ODIHR Election Observation Handbook OSCE/ODIHR, 1999, http://www.osce.org/documents/odihr/1999/04/1558_en.htm
5. Руководство БДИПЧ по наблюдению за выборами, OSCE/ODIHR, 1999, http://www.osce.org/documents/odihr/1999/04/1558_ru.htm?PHPSESSID=cdca6fe401623a3f358887ad886355e1
6. Бакаев Ю., Борденюк В., Василевський О., Кальниш Ю., Логунов М. Выборы — шлях до демократичного суспільства: Метод. матеріали з питань виборчого процесу / Українська академія держ. управління при Президентіві України / В.М. Князев (ред.). — К.: Вид-во УАДУ, 2002. — 77 с.
7. Барабаш О., Воробйов О., Кальченко С., Ковтунець В. Выборы народных депутатов Украины 2002 року: правозастосовча практика судів та виборчих комісій. — К.: Нора-друк, 2003. — 70 с.
8. Бисага Ю. М., Палінчак М. М., Белов Д. М. Выборы президента: український та зарубіжний досвід: Навч. посіб. / Ужгородський національний ун-т. Юридичний факультет. Кафедра конституційного права та порівняльного правознавства. — Ужгород: Ліра, 2003. — 60 с.
9. Выборы Президента Украины — 99: проблемы теории и практики: Зб. матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф. (доп., виступи, рек.) / Центральна виборча комісія / М.М. Рябець (голов.ред.). — К., 2000. — 283 с.

10. Вибори Президента України. 1999 / Центральна виборча комісія / М.М. Рябець (голова ред. кол.), М.М. Рябець (авт. огляд. ст.), М.І. Ставнійчук (уклад. інформ.-аналіт. матеріалів). — Інформ.-аналіт. вид. — К., 2000. — 400 с.
11. Кін Джон. Громадянське суспільство: старі образи, нове бачення. — К.: К.І.С., 2000. — 192 с.
12. Пінчук С. Посібник для членів дільничних виборчих комісій по виборах депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів. — Рівне: Рівненська обласна організація Комітету виборців України, 2000. — 77 с.
13. Правові аспекти роботи дільничних виборчих комісій. Посібник. — К.: Інститут виборчого права, 2003. — 109 с.
14. Процак О., Коцюмбас О., Дуткевич А., Гнида А. Виборча школа. Порадник для тренера. — Львів: ЛМГО "Інститут політичних технологій", 2003. — 128 с.
15. Пугачев В.П., Соловьев А.И. Введение в политологию: Уч. для студ. высш. уч. завед.. 3-е изд. Доп. и перераб. М.: Аспект Пресс, 2000. — 447 с.
16. Рябов С.Г. Політичні вибори: Навч. посібник. — К.: Тандем, 1998. — 96 с.
17. Nohlen D. Wahlrecht und Partiensystem. Opladen, 1990.
18. The writings of Thomas Jefferson. Washington D.C., 1905 vol. 2 цит. за Rorty R. Objectivity, Relativism and Truth: Philosophical Papers. Cambridge, 1991 vol.1.

Підписано до друку 16.01.2006
Формат 60x84
Тираж: 3 000
Папір офсет. Гарнітура FuturisC. Офс. друк
Надруковано ТОВ "Азбука"